

TİDSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

**Savaş ve Açlığın Coğrafyası: 1943 Bengal
Kıtlığı'nın Siyasi Coğrafya ve Politik Ekoloji
Perspektiflerinden Analizi**

**Geographies of War and Hunger: An
Analysis of the 1943 Bengal Famine from
the Perspectives of Political Geography and
Political Ecology**

Murat ÇINAR*

Geliř/Submitted: 07.08.2026
Kabul/Accepted: 29.09.2026

Citation / Atıf

ınar, M. (2026). Savaş ve açlığın coğrafyası: 1943 Bengal Kıtlığı'nın siyasi coğrafya ve politik ekoloji perspektiflerinden analizi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (50), 77-117.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

10.29228/TIDSAD.95722

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* Doç. Dr., Karabük  niversitesi, muratcinar@karabuk.edu.tr

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Öz: Bu çalışma, 1943 Bengal Kıtlığı'nı fiziki, beşerî, ekonomik ve siyasi coğrafya süreçlerinin kesişiminde ortaya çıkan çok ölçekli bir afet olarak incelemektedir. Temel problem, 1942 Midnapore Kasırgası ile pirinçte kahverengi leke hastalığı gibi çevresel ve biyolojik üretim şoklarının, savaş dönemindeki sömürge yönetimi altında neden eşitsiz gıda erişimi, kıtlık kaynaklı göç, salgın hastalık ve kitlesel ölüm krizine dönüştüğüdür. Çalışma, Kıtlık Araştırma Komisyonu (Famine Inquiry Commission) raporu başta olmak üzere yayımlanmış resmî belgeler ile konuya ilişkin ikincil akademik literatürün karşılaştırmalı tarihsel-coğrafi sentezine dayanmaktadır. Ürün, fiyat, reel ücret, ölüm, göç ve ulaşım bulguları; dönemin idari sınırları, Bengal Deltası, kıyı kuşağı, ulaşım ağları ve Kalküta-kır ilişkisi üzerinden birlikte değerlendirilmiştir. Bulgular, kasırga ve bitki hastalığının bölgesel arz baskısını artırdığını; kıtlığın toplumsal seçiciliğinin ise savaş enflasyonu, reel ücret kaybı, mübadele yetkilerinin çöküşü, ulaşım kısıtlamaları ve kamu müdahalesindeki gecikmelerle derinleştiğini göstermektedir. Burma'nın Japonya tarafından işgali, teknelerin ve pirincin düşman kullanımından çıkarılmasına yönelik mahrum bırakma (denial) uygulamaları, askerî taşımacılık öncelikleri ve Kalküta'nın korunması kırsal nüfusun kırılğanlığını artırmıştır. Çalışmanın katkısı, yeni bir veri seti veya özgün bir CBS analizi üretmekten ziyade, siyasi coğrafya, harp coğrafyası ve politik ekoloji literatürünü bütünleştirerek Londra, Yeni Delhi, Bengal yönetimi, Kalküta ve kırsal haneler arasındaki karar, kaynak ve risk akışlarını ortak bir açıklama çerçevesinde sentezlemesidir. Sonuç olarak 1943 Bengal Kıtlığı, tek bir doğal veya siyasi nedene indirgenemeyen; çevresel tehlikelerin piyasa, ulaşım, savaş ve iktidar ilişkileri aracılığıyla toplumsal olarak seçici bir açlık ve ölüm krizine dönüştüğü çok katmanlı bir afettir.

Anahtar Kelimeler: Harp Coğrafyası, 1943 Bengal Kıtlığı, Siyasi Coğrafya, Politik Ekoloji, Afet Coğrafyası, Sömürgecilik.

Abstract: This study examines the Bengal Famine of 1943 as a multiscalar disaster shaped by processes operating across physical, human, economic, and political geography. Its central problem is how environmental and biological production shocks, including the 1942 Midnapore cyclone and brown spot disease in rice, were transformed under colonial wartime rule into unequal food access, famine-induced migration, epidemic disease, and mass mortality. The study is based on a comparative historical-geographical synthesis of published official documents, especially the Famine Inquiry Commission report, and relevant secondary scholarship. Evidence on crop output, prices, real wages, mortality, migration, and transport is evaluated together in relation to the administrative boundaries of the period, the Bengal Delta, the coastal zone, transport networks, and Calcutta-rural relations. The findings indicate that the cyclone and crop disease intensified regional supply pressure, while wartime inflation, declining real wages, collapsing exchange entitlements, transport restrictions, and delayed public intervention shaped the famine's socially uneven impacts. Japan's occupation of Burma, boat- and rice-denial measures, military transport priorities, and the protection of Calcutta further increased rural vulnerability. Rather than claiming a new dataset or original GIS analysis, the study offers an integrative synthesis that brings political geography, military geography, and political ecology into a common explanatory framework linking decisions, resources, and risks across London, New Delhi, the Bengal administration, Calcutta, and rural households. The famine is therefore interpreted not as the outcome of a single natural or political cause, but as a

multilayered disaster in which environmental hazards were transformed through markets, transport, war, and power relations into a socially differentiated crisis of hunger and death.

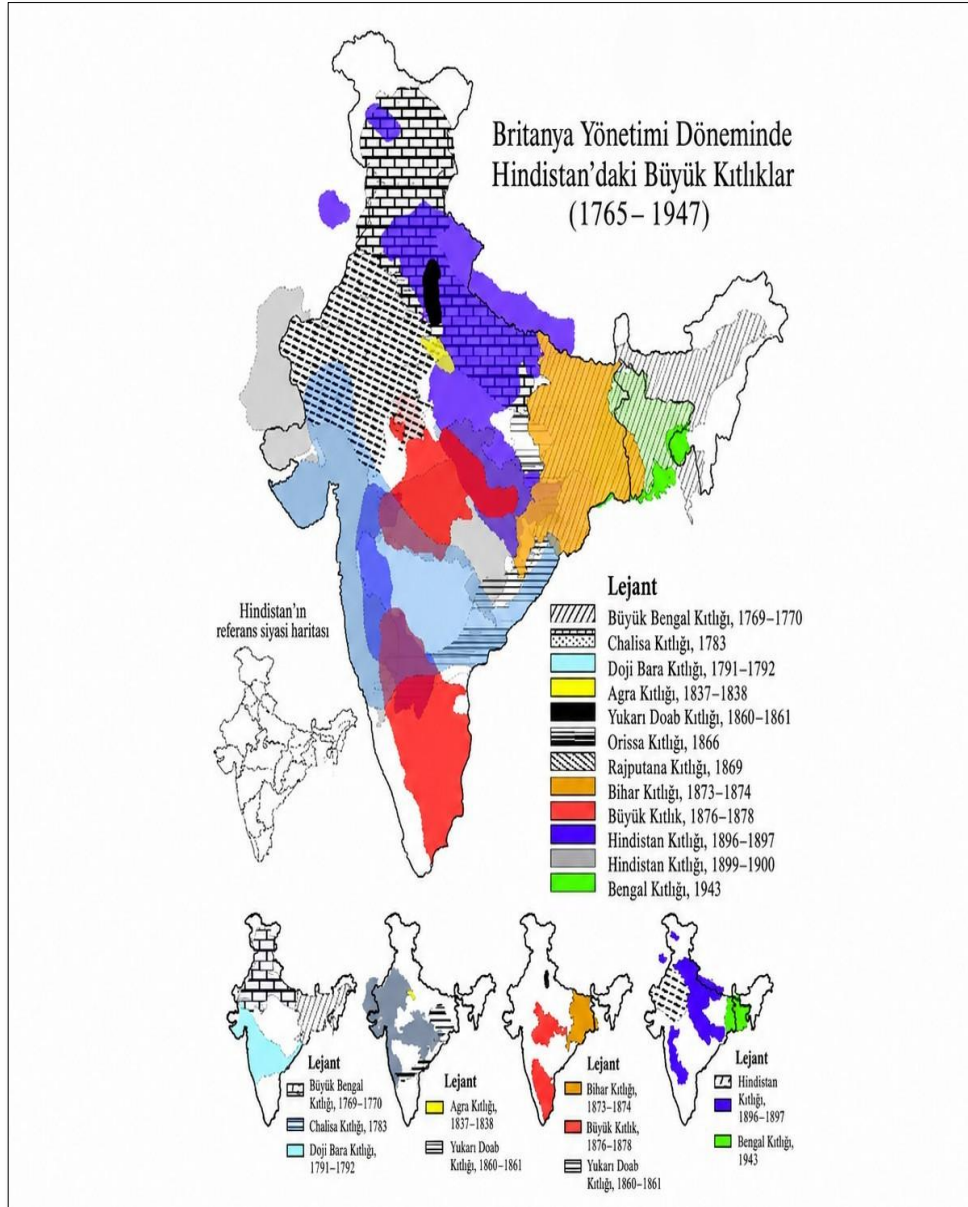
Keywords: Military Geography, Bengal Famine of 1943, Political Geography, Political Ecology, Disaster Geography, Colonialism.

1. Giriş

Coğrafi yaklaşım, afetleri yalnızca fiziksel bir tehlikenin ortaya çıkışıyla açıklamaz. Tehlikenin afete dönüşmesi; maruziyet, toplumsal kırılganlık ve müdahale kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle mekân, olayların gerçekleştiği pasif bir zemin değil; kaynakların, nüfusun, altyapının ve iktidarın örgütlendiği ilişkisel bir sistemdir. Kıtık da yalnızca gıda üretimindeki azalmayla değil, gıdanın üretildiği, taşındığı, fiyatlandırıldığı ve dağıtıldığı mekânsal düzenle birlikte değerlendirilmelidir.

Politik ekoloji, çevresel değişimin sonuçlarını mülkiyet, emek, devlet ve kaynak denetimiyle ilişkilendirir (Blaikie vd., 2004; Watts, 1983). Gıda güvenliği yaklaşımı ise toplam gıda miktarının yanında fiziksel ve ekonomik erişimi, kullanım koşullarını ve sürekliliği dikkate alır (Food and Agriculture Organization [FAO], 2008). Bengal örneğinde Sen'in mübadele yetkileri yaklaşımı, piyasada gıda bulunsa bile emeğini, ürününü veya hizmetini yeterli miktarda pirince dönüştüremeyen grupların açlık riskiyle karşılaşabileceğini göstermektedir (Sen, 1977, 1981).

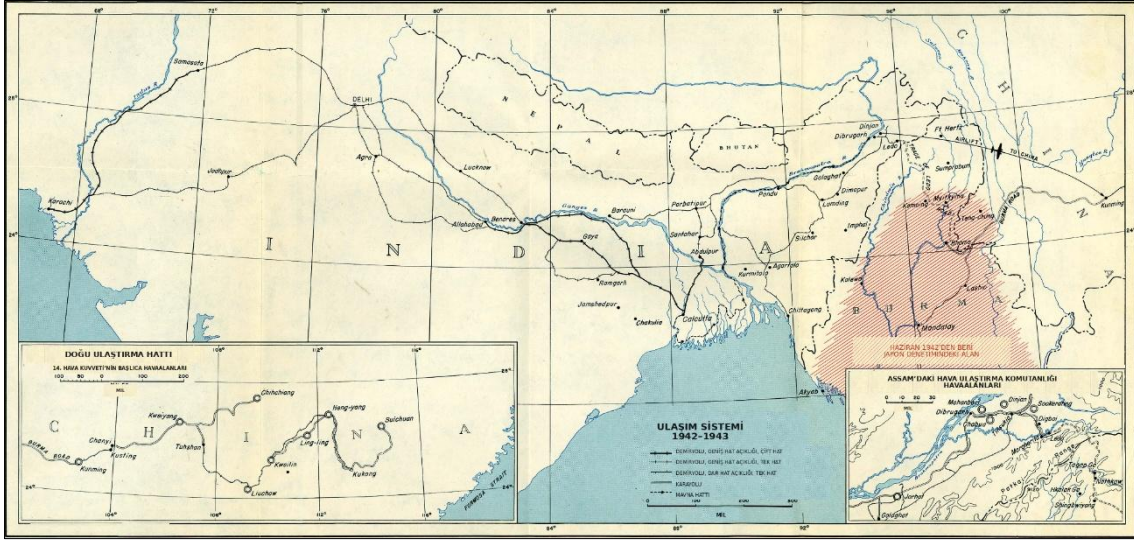
Bengal, Ganj-Brahmaputra-Meghna sisteminin oluşturduğu geniş delta üzerinde yer alan, yoğun nüfuslu ve pirinç ağırlıklı bir tarımsal ekonomiye sahipti. Nehirler ve kanallar hem üretim sisteminin hem de yerel ulaşım ve ticaret ağlarının temel unsurlarıydı. Mevsimsel taşkınlar ise tarımsal su rejiminin bir parçası olmakla birlikte aşırılaştığında üretim ve ulaşım üzerinde bozucu etki yaratabiliyordu. Pirincin büyük bölümünü oluşturan aman mahsulü, kırsal hanelerin yıllık gıda döngüsü bakımından belirleyiciydi (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Padmanabhan, 1973). Britanya yönetimi döneminde Hindistan'daki başlıca kıtlıkların genel tarihsel-mekânsal dağılımı Şekil 1'de şematik olarak gösterilmiştir.

Şekil 1: Britanya yönetimi döneminde Hindistan'daki başlıca kıtılıkların şematik mekânsal dağılımı (1765–1947). Not. Harita genel tarihsel bağlam amacıyla verilmiştir ve 1943 Bengal eyaletinin idari sınırlarını temsil etmez; Purkait vd. (2020) çalışmasında yer alan haritadan Türkçeleştirilerek uyarlanmıştır.

Delta alanının jeomorfolojik ve hidrografik değişkenliği kendi başına toplumsal kırılma anlamına gelmez. Nehir kollarının yer değiştirmesi, sedimentasyon, gelgit etkisi ve mevsimsel su baskınları, yerel üretim ve ulaşım pratiklerinin uzun süre uyum sağladığı süreçlerdi. Kırılma artıran; bu uyum pratiklerinin arazi rejimi, ticari ürün bağımlılığı, set ve drenaj müdahaleleri ile sömürge vergi ve pazar düzenlemeleri içinde daralan hareket alanıydı. Çalışmanın mekânsal referans çerçevesini 1943 yılında Britanya Hindistanı'na bağlı Bengal eyaletinin idari sınırları oluşturmaktadır. Günümüzde Hindistan ve Bangladeş arasında bölünmüş bulunan bu coğrafya, kıtlık döneminde tek bir eyalet sistemi içinde yönetilmekteydi. Midnapore, Khulna, Bakarganj, Noakhali ve Chittagong gibi kıyı ve delta

ilçeleri fiziki ve askerî müdahalelerden doğrudan etkilenirken Kalküta, kırsal göçün ve seçici gıda dağıtımının temel kentsel odağı hâline gelmiştir.

Şekil 2: Hindistan-Burma-Çin ulaşım sistemi, 1942-1943. Not. Romanus ve Sunderland'ın (1953) *Stilwell's Mission to China* adlı eserinde yer alan "Transportation System, 1942-1943" başlıklı haritadan Türkçeleştirilerek uyarlanmıştır.

Bengal'in tarımsal ve sosyoekonomik kırılganlığı savaş öncesinde belirginleşmişti. Tarımsal verimliliğin uzun süre düşük kalması, nüfus artışı, tarım arazilerinin parçalanması, borçluluk ve topraksızlaşma geniş bir nüfusu olağan dönemlerde dahi yetersiz beslenmeye yakın bir durumda tutuyordu. Küçük üretici haneler ürün kaybını telafi edecek birikime sahip değildi; tarım işçileri ise çoğunlukla nakdî ücretlerini pirince dönüştürmek zorundaydı. Bu nedenle savaş ve ürün kaybı, önceden birikmiş geçim ve gıda erişimi kırılganlığını açığa çıkaran süreçlerdi (Bhatia, 1991; Bose, 1990; Dyson, 2018; Islam, 2007; Maharatna, 1996; Roy, 2012).

İkinci Dünya Savaşı Bengal'in bölgesel konumunu köklü biçimde değiştirmiştir. Burma'nın 1942'de Japonya tarafından işgali pirinç ticaretini ve Çin'e uzanan lojistik hattı kesmiş; Bengal'i Britanya İmparatorluğu'nun doğu cephesindeki askerî yığınak ve ikmal alanına dönüştürmüştür. Kalküta Limanı, savaş sanayileri ve demiryolları askerî öncelik kazanırken kırsal ulaşım ve gıda dolaşımı daha fazla baskı altında kalmıştır. Hindistan-Burma-Çin bağlantılarının savaş dönemindeki lojistik yapısı Şekil 2'de gösterilmektedir. Hint Okyanusu'ndaki gemi ve konvoy kararları dış tedariki, Yeni Delhi'deki eyaletler arası ticaret düzenlemeleri bölgesel akışları, Kalküta'nın stratejik korunması ise ilçe ve hane düzeyindeki gıda erişimini biçimlendirmiştir (Bayly ve Harper, 2005; Collingham, 2012; Mukherjee, 2015; Tauger, 2009).

Çalışmanın amacı, 1943 Bengal Kıtlığı'nın fiziki, beşerî, ekonomik ve siyasi coğrafi bileşenlerini ortak bir nedensellik çerçevesinde açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda şu sorular ele alınmaktadır: Çevresel tehlikeler ve biyolojik üretim şokları gıda üretimini nasıl etkilemiştir? Kıtık neden belirli meslek, sınıf ve toplumsal grupları daha ağır etkilemiştir? Burma'nın işgali ile düşmanın kaynaklara erişimini engellemeyi amaçlayan mahrum bırakma (denial) politikaları gıda ve ulaşım coğrafyasını nasıl değiştirmiştir? Sömürge

yönetimi ile Savaş Kabinesi'nin kararları krizin ölümcüllüğünü nasıl etkilemiştir? Coğrafya ve politik ekoloji, tek nedenli açıklamaların ötesinde nasıl bir bütünleştirici yorum sunabilir? (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

Araştırma, doğrudan incelenen Kıtık Araştırma Komisyonu (Famine Inquiry Commission) raporu ile yayımlanmış ikincil literatürün karşılaştırmalı tarihsel-coğrafi sentezine dayanmaktadır. Yöntem, kaynak sınıflandırması ve araştırmanın sınırlılıkları aşağıdaki alt bölümde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Literatürde üç ana yaklaşım öne çıkmaktadır. Sen, kıtlığın toplumsal dağılımını mübadele yetkileriyle açıklarken Bowbrick, Goswami ve Tauger ürün kaybının küçümsendiğini ileri sürmüştür. Greenough ve Mukherjee savaş, piyasa ve toplumsal çözülmeye; Mukerjee ise Churchill hükûmetinin gemi ve tahıl tahsisindeki sorumluluğuna ağırlık vermiştir. Ó Gráda ve Roy üretim, piyasa, ulaşım, bilgi ve yönetim kapasitesini birlikte ele alan daha uzlaştırmacı açıklamalar geliştirmiştir. Türkçe literatürde Günarslan (2019, 2020) Bengal ve Britanya Hindistanı'ndaki kıtlıkları sömürge yönetimi ve savaş politikaları bağlamında, İşsever (2026) ise 1943 kıtlığını edebî temsil ve toplumsal hafıza açısından incelemiştir. Bu çalışma, söz konusu yaklaşımları birbirini dışlayan tezler yerine nedensellik zincirinin farklı aşamalarını açıklayan katkılar olarak değerlendirmektedir (Ó Gráda, 2008, 2009; Roy, 2016; Sen, 1981; Tauger, 2003).

Literatürün kanıt ölçekleri de farklıdır. Fitopatoloji çalışmaları hastalık-etmen ilişkisini tarla ve ürün düzeyinde; demografik araştırmalar aşırı ölümü yerleşim birimi ve dönem düzeyinde; mübadele yetkileri çalışmaları meslek ve sınıf düzeyinde; siyasi tarih ise kabine, imparatorluk ve deniz taşımacılığı ölçeğinde izlemektedir. Bu ölçekler doğrudan birbirinin yerine geçirilemez. Çalışmanın bütüncül yaklaşımı, her kanıt türünün açıklayabildiği mekanizmayı ve sınırlarını koruyarak çevresel tetikleyici ile toplumsal dağılım ve siyasal sorumluluk arasında analitik bir köprü kurmayı amaçlamaktadır (Maharatna, 1994; Mukerjee, 2010; Padmanabhan, 1973; Sen, 1981).

1.1. Araştırmanın Yöntemi, Kaynakları ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, sistematik derleme niteliğinde olmayıp 1943 Bengal Kıtlığı'nı farklı disiplinlerin bulguları üzerinden değerlendiren eleştirel tarihsel-coğrafi bir literatür sentezidir. Araştırmada tarih, coğrafya, iktisat, demografi, afet çalışmaları, fitopatoloji ve politik ekoloji literatürü birlikte ele alınmıştır. Kaynakların seçiminde konuya doğrudan uygunluk, akademik ve kurumsal güvenilirlik, kullanılan verilerin açıklığı, yöntemsel şeffaflık ve farklı kaynaklarla karşılaştırılabilirlik ölçütleri esas alınmıştır.

Kaynaklar kanıt niteliklerine göre sınıflandırılmıştır. Kıtık Araştırma Komisyonu raporu, resmî istatistikler ve dönemin basın materyalleri doğrudan incelenen birincil veya dönemsel kurumsal kaynaklardır. The Transfer of Power, 1942-7: Vol. 4 yayımlanmış bir birincil belge derlemesidir; ancak bu makaledeki ayrıntılı Savaş Kabinesi kronolojisi, belge derlemesini kullanan Ó Gráda (2010) gibi ikincil çözümlemeler üzerinden izlenmiştir. Bu nedenle söz konusu kronoloji doğrudan arşiv okuması olarak değil, birincil belgelere dayalı ikincil aracılı kanıt olarak sunulmaktadır. Romanus ve Sunderland ile Newell'in çalışmaları da dönemin askerî kayıtlarının kendisi değil, resmî belgelere dayanan askerî tarih ve harita

çalışmaları olarak değerlendirilmiştir.

Karşılaştırmalı tarihsel-coğrafi analiz kapsamında olayların kronolojik gelişimi yeniden oluşturulmuş; ürün kaybı, fiyat artışı, ulaşım kesintileri, göç, ölüm, salgın hastalıklar ve siyasi kararlar farklı mekânsal ölçeklerde karşılaştırılmıştır. Londra'daki Savaş Kabinesi, Yeni Delhi'deki merkezî yönetim, Bengal yönetimi, Kalküta, kıyı ilçeleri ve kırsal haneler arasındaki karar, kaynak ve risk akışları birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma özgün bir CBS analizi veya yeni bir ilçe veri seti üretmemekte; yayımlanmış bulguları dönemin idari sınırları, delta ulaşım ağları ve Kalküta-kır ilişkisi üzerinden mekânsal olarak yorumlamaktadır.

Kaynak taramasında akademik arama motorları, yayıncı katalogları, DOI kayıtları, üniversite arşivleri, resmî belge koleksiyonları ve ABD Kara Kuvvetleri Askerî Tarih Merkezi (U.S. Army Center of Military History) yayınları kullanılmıştır. Güncel Bengal Deltası'nın morfolojisi, taşkın dinamikleri, kıyısız tuzluluk ve pirinç hastalıklarına ilişkin araştırmalar, 1942 Bengal'ine ait doğrudan nicel kanıtlar olarak değil, fiziksel ve biyolojik süreçlerin işleyişini açıklamak amacıyla değerlendirilmiştir. Güncel çalışmalardaki kayıp oranları veya çevresel ölçümler tarihsel olaya doğrudan aktarılmamıştır.

Araştırmanın temel sınırlılıkları; dönemsel üretim ve fiyat verilerinin güvenilirliğinin değişmesi, ölüm kayıtlarının eksikliği, göç nedeniyle ikamet ve ölüm yerlerinin farklılaşması, resmî belgelerin kurumsal yanlışlık taşıyabilmesi ve idari sınırların zaman içinde değişmesidir. Bu nedenle çalışma kesin ve tek nedenli bir açıklama üretmek yerine, farklı kanıtların sınırlarını koruyarak çevresel tehlikeler, toplumsal kırılma, piyasa ilişkileri, ulaşım ağları ve siyasi kararlar arasında çok ölçekli bir nedensellik çerçevesi kurmayı amaçlamaktadır.

2. Fiziki Coğrafya

2.1. Midnapore Kasırgası

16 Ekim 1942 sabahında Bengal Körfezi'nden kıyıya ulaşan tropikal sistem, Midnapore ile 24 Parganas'ta şiddetli rüzgâr, sağanak yağış ve birbirini izleyen üç gelgit dalgası meydana getirmiştir. Kıtık Araştırma Komisyonu, yaklaşık 8.288 km² (3.200 mil²) büyüklüğündeki toplam alanın etkilendiğini; bu geniş alan içinde yaklaşık 1.166 km² (450 mil²) büyüklüğündeki kesimin dalgalarca süpürüldüğünü ve yaklaşık 1.036 km² (400 mil²) büyüklüğündeki bir kesimin su altında kaldığını bildirmektedir. Bu alt alanlar birbirleriyle örtüşebildiğinden değerler toplanarak yeni bir toplam üretilmemelidir. Döneme ait standartlaştırılmış sürekli rüzgâr ve merkez basıncı gözlemleri bulunmadığından olaya günümüzdeki kasırga kategorilerinden birini atamak yöntemsel olarak güvenilir değildir (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982).

Kasırga nedeniyle en ağır kıyı etkisi Midnapore ve 24 Parganas'ta yaklaşık 11,3 km genişliğindeki kuşakta; Hooghly, Rupnarayan, Haldi ve Rasulpur akarsularının çevresinde ise yaklaşık 4,8 km genişliğindeki koridorlarda yoğunlaşmıştır. Contai ve Tamruk çevresindeki alçak yüzeylerde set aşılması, taşkın ve gelgit etkisi birleşmiş; çiçeklenme evresindeki aman pirinci ile üretici, tüketici ve tüccarların tahıl stokları aynı olay sırasında zarar görmüştür. Böylece kasırga yalnızca yaklaşan hasadı değil, bir sonraki hasada kadar tüketimi düzenleyen hane ve pazar tamponlarını da daraltmıştır (Famine Inquiry

Commission, 1945; Greenough, 1982; Tauger, 2003).

Kasırğa hasarının mekânsal deseni Bengal Deltası'nın düşük eğimli, gelgit etkisine açık ve çok sayıda dağıtıcı kanal tarafından parçalanmış jeomorfolojisiyle ilişkilidir. Fırtına kabarması akarsu ağı boyunca iç kesimlere taşınırken yetersiz drenaj, suyun tarım alanlarında kalış süresini uzatmıştır. Taşkın; ayaktaki ürünün yanı sıra tohumluk, hayvan, içme suyu ve tarımsal araçları etkilediği için kısa süreli bir meteorolojik olayın çok mevsimli geçim kaybına dönüşmesine neden olmuştur. Bu ilişki, delta yüzeyinin doğal hareketliliği ile set, kanal ve yerleşme düzeninin birlikte değerlendirilmesini gerektirir (Akter vd., 2016; Famine Inquiry Commission, 1945; Iqbal, 2010; Syvitski vd., 2009).

Deniz suyunun tarlalara girmesi, kıyı kesimlerinde toprak ve yüzey suyu tuzluluğunu artırabilecek fiziksel bir mekanizmadır. Ancak 1942 için düzenli elektriksel iletkenlik ölçümleri veya ayrıntılı tuzluluk haritaları bulunmamaktadır. Bu nedenle tuzlanma, eyalet ölçeğinde miktarı belirlenmiş bir ürün kaybı olarak değil, drenajı zayıf alanlarda tarımsal toparlanmayı geciktirmiş olması muhtemel bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Güncel tarım araştırmaları, tuz stresinin pirincin büyüme ve gelişmesini olumsuz etkileyebildiğini göstermektedir; ancak bu bulgu 1942 Bengal olayına doğrudan nicel kanıt olarak geriye yansıtılamaz (Famine Inquiry Commission, 1945; Hussain vd., 2017).

Kasırğanın Bengal ölçeğindeki ürün kaybına etkisi konusunda ihtiyatlı olunmalıdır. En ağır hasar güneybatı kıyılarında yoğunlaşmış, Bengal'in tamamı aynı ölçüde etkilenmemiştir. Bununla birlikte bölgesel ürün ve stok kaybı, gelecekteki kıtlık beklentisini ve ihtiyat amaçlı satın alma davranışını güçlendirerek fiyat baskısını artırmıştır. Bu nedenle kasırğa, tek başına eyalet çapındaki kıtlığın nedeni değil, arz, piyasa beklentileri ve yerel dirençlilik üzerinde etkili bir hızlandırıcıdır (Brennan, 1988; Ó Gráda, 2009; Sen, 1981).

2.2. Kahverengi Leke Hastalığı

Kahverengi leke hastalığı, tarihsel literatürde *Helminthosporium oryzae* adıyla anılan ve güncel taksonomide *Bipolaris oryzae* olarak sınıflandırılan mantar etmeninin neden olduğu bir pirinç hastalığıdır. Patojen fide, yaprak ve tanelerde lezyon oluşturarak fotosentezi, tane dolumunu, tohum kalitesini ve çimlenmeyi azaltabilir. Ad değişikliği, 1942'de farklı bir hastalığın varlığına değil, mantar taksonomisinin daha sonra yeniden düzenlenmesine işaret eder (Barnwal vd., 2013; Manamgoda vd., 2012; Ou, 1985).

Hastalığın biyocoğrafyası yalnızca sıcaklık ve nemle açıklanamaz; patojen, konukçu çeşit, bitki beslenmesi, su stresi ve tarla mikroikliminin etkileşimi belirleyicidir. Kahverengi leke özellikle düşük toprak verimliliği, azot dengesizliği ve su sıkıntısı nedeniyle fizyolojik olarak zayıflamış pirinçte daha ağır seyredebilir. Yüksek nem ve uzun süreli yaprak ıslaklığı enfeksiyonu kolaylaştırır da aynı iklim koşulları farklı toprak, çeşit ve yetiştirme sistemlerinde aynı kaybı üretmez. Bu nedenle hastalığın fitocoğrafyası, il ortalamalarından ziyade tarla koşulları ve yetiştirme bölgeleri ölçeğinde değerlendirilmelidir (Barnwal vd., 2013; Chakrabarti, 2001; Ou, 1985; Padmanabhan, 1973).

Fitopatoloji literatüründe kahverengi lekeye bağlı görelî ürün kaybı tahminleri geniş bir aralık göstermektedir; buna karşılık sistematik ve karşılaştırılabilir ölçümlerin yetersizliği özellikle vurgulanmaktadır. Genel hastalık literatüründeki yüzde değerleri 1942 Bengal mahsulüne doğrudan uygulanamaz. Döneme ilişkin meteorolojik ve ürün

istatistiklerinin sınırlılığı da patojenin eyalet toplamındaki payının kesin olarak hesaplanmasını engellemektedir. Dolayısıyla güvenilir sonuç, hastalığın bazı üretim alanlarında miktar ve kalite kaybı yarattığıdır; bütün Bengal için tek bir kayıp yüzdesi vermek değildir (Barnwal vd., 2013; Padmanabhan, 1973; Savary vd., 2012).

Tauger, kahverengi leke salgınının 1942 ürün kaybındaki rolünün Sen tarafından küçümsendiğini savunmaktadır. Sen ise mevcut bölgesel istatistiklerin toplam gıda mevcudiyetinde kıtlığı açıklayacak büyüklükte bir düşüş göstermediğini ileri sürmüştür. Üretim tahminlerinin yöntemsel zayıflığı nedeniyle kesin oranlar tartışmalıdır. Ancak hastalığın bazı bölgelerde ciddi ürün kaybı yarattığı konusunda fitopatolojik ve tarihsel kanıt bulunmaktadır. En dengeli yorum, kahverengi lekeyi tek başına yeterli bir açıklama olarak değil, savaş, ulaşım ve dağıtım krizini ağırlaştıran mekânsal olarak farklılaşmış bir üretim şoku olarak değerlendirmektir (Goswami, 1990; Sen, 1981; Tauger, 2003).

2.3. Ekolojik Kırılganlık

Bengal tarımının pirince yüksek bağımlılığı, temel ürünlerdeki kaybın beslenme sistemine doğrudan yansımaya neden olmuştur. Buradaki monokültür mutlak anlamda tek ürün yetiştirilmesi değil, gıda tüketimi ve yıllık hane ekonomisinin büyük ölçüde pirince bağlanmasıdır. Jüt gibi ticari ürünler gelir sağlayabilse de fiyat ve ulaşım bozulduğunda kolaylıkla gıdaya dönüştürülemez (Bose, 1990; Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982).

Sömürge tarım sistemi, arazi üzerindeki üretim baskısını ve piyasa bağımlılığını artırmıştır. Küçük ve parçalı işletmeler, yüksek borçluluk ve sınırlı tarımsal yatırım, üreticilerin hastalık veya kasırga karşısında alternatif geliştirmesini zorlaştırmıştır. Çevresel tehlike böylece toplumsal mülkiyet ilişkileri aracılığıyla farklı sonuçlar üretmiştir: büyük arazi sahibi stok ve krediye erişebilirken küçük üretici toprağını veya üretim aracını satmak zorunda kalmıştır (Blaikie vd., 2004; Bose, 1990; Mahalanobis vd., 1946).

Delta ekolojisinin sömürge döneminde yeniden düzenlenmesi, yalnızca tarımsal üretim miktarını değil suyun, sedimanın (çökel malzemenin) ve hastalık riskinin mekânsal dağılımını da değiştirmiştir. Demiryolu dolguları, setler ve gelir odaklı arazi yönetimi yerel drenaj sistemleriyle her yerde uyumlu işlememiş; çevresel bakım yükümlülüklerinin zamindarlara ve kırsal topluluklara aktarılması altyapıdaki eşitsizliği derinleştirmiştir. Bu nedenle 1942 şokları bakir bir doğal sistem üzerinde değil, üretim ve vergi hedefleri doğrultusunda uzun süre değiştirilmiş bir delta peyzajı üzerinde etkili olmuştur (Bhattacharyya, 2018; Iqbal, 2010; Roy, 2012).

İnsan-doğa etkileşimi bakımından delta halkının dirençliliği tekne, yerel stok, çoklu geçim ve toplumsal dayanışma ağlarına dayanıyordu. Kasırga bu araçların bir bölümünü fiziksel olarak tahrip ederken mahrum bırakma politikaları kalan ulaşım ve stok kapasitesini askerî gerekçelerle azalttı. Böylece fiziksel tehlike ile yönetsel müdahale aynı ekolojik uyum sistemini eş zamanlı olarak zayıflattı. Politik ekoloji, kıtlığın yalnızca doğal çevreyle açıklanamayacağını; çevreye uyum sağlayan kaynaklara erişimin kaybının krizi ağırlaştırdığını göstermektedir (Mallik, 2023; Mukherjee, 2015; Watts, 1983).

Fiziki ve biyolojik tehlikelerin ekonomik ve siyasi mekanizmalarla bağlantısı Tablo 1'de coğrafi boyutlar temelinde özetlenmiştir. Sınıflandırma, çevresel süreçleri

önemsizleştirmeden, bu süreçlerin etkisinin geçim araçları, ağ erişimi ve kamu müdahalesi tarafından farklılaştırıldığını göstermektedir (Blaikie vd., 2004; Famine Inquiry Commission, 1945; Tauger, 2003).

Tablo 1: 1943 Bengal Kıtlığı'na Yol Açan Faktörlerin Coğrafi Sınıflandırılması

Coğrafi boyut	Başlıca süreç	Etki mekanizması	Mekânsal sonuç
Fiziki coğrafya	Kasırğa, taşkın ve olası tuzluluk artışı	Ürün, stok ve hayvan kaybı; bazı alanlarda tarımsal toparlanmanın muhtemel gecikmesi	Güneybatı kıyılarında yerel üretim ve geçim krizi
Biyocoğrafya	Kahverengi leke hastalığı	Aman pirincinde verim ve kalite kaybı	Üretim alanları arasında farklılaşan arz daralması
Beşerî coğrafya	Yoksulluk, göç ve toplumsal parçalanma	Hanelerin kıtlığa karşı dayanma kapasitesinin tükenmesi	Kırdan göç ve nüfusun Kalküta'da yoğunlaşması
Ekonomik coğrafya	Enflasyon ve mübadele kaybı	Fiyatların ücret ve gelirlerden hızlı artması	Kırsaldaki yoksulların piyasadan dışlanması
Ulaşım coğrafyası	Teknelerin düşman kullanımından çıkarılması ve askerî demiryolu önceliği	Köy-pazar ve bölgeler arası akışın kesilmesi	Yerel yalıtılmışlık ve fiyat farkları
Siyasi coğrafya	Pirincin düşman kullanımından çıkarılması ve öncelikli sınıflar	Kaynakların askerî-gruplara yönelmesi	Kalküta-kır eşitsizliğinin büyümesi
Jeopolitik	Burma'nın işgali ve gemi tahsisi	Ticaretin kesilmesi ve yardımın gecikmesi	Bengal'in küresel savaş lojistiğine bağımlılığı

Not. Tablo, Famine Inquiry Commission (1945), Greenough (1982), Mukherjee (2015), Ó Gráda (2009), Sen (1981) ve Tauger'ın (2003, 2009) bulguları temelinde yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. Beşerî Coğrafya

3.1. Göç, Demografik Değişim ve Kentleşme

Kıtlığın beşerî coğrafyası, ölüm ve yoksunluğun nüfus grupları ile yerleşmeler arasında eşitsiz dağıldığını göstermektedir. Tarım işçileri, balıkçılar, kayıkçılar, küçük zanaatkârlar, kadınlar ve çocuklar, üretim aracı ve siyasal koruma bakımından daha zayıf oldukları için daha yüksek riskle karşılaşmıştır. Kıtlık bütün Bengal'i etkileyen bir kriz olmakla birlikte doğrudan açlık ölümleri ve göç özellikle kırsal yoksullar arasında yoğunlaşmıştır (Das, 1949; Greenough, 1982; Maharatna, 1996; Sen, 1981).

Ölüm sayısı kaynaklarda tek ve tartışmasız bir değer değildir. Kıtlık Araştırma Komisyonu, Ocak 1943–Haziran 1944 dönemi için yaklaşık 1,5 milyon kıtlıkla ilişkili ölüm tahmin ederken, Dyson ve Maharatna'nın yeniden değerlendirmesi yaklaşık 2,1 milyon aşırı ölüme işaret etmektedir. Daha geniş dönemleri ve farklı yöntemleri kullanan çalışmalarda tahminler 3,5–3,8 milyona kadar çıkmaktadır. Bu farklılıklar dönem aralığı, eksik ölüm kaydı, göç ve hesaplama yöntemlerinden kaynaklandığı için yaklaşık 2,1 milyon değeri yararlı bir merkezî tahmin olarak kullanılabilir; ancak kesin ölüm toplamı olarak değerlendirilmemelidir (Dyson ve Maharatna, 1991; Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Maharatna, 1994, 1996).

Göç, hanelerin geçim stratejilerinin tükenmesinden sonra başlamıştır. Önce tüketim azaltılmış, borç alınmış ve küçük varlıklar satılmış; bu olanaklar sona erdiğinde insanlar ilçe merkezlerine ve Kalküta'ya yönelmiştir. Göç güzergâhları demiryolu hatları, nehir ulaşımı ve yardım merkezlerinin konumuyla şekillenmiştir. Bu nedenle açlık hareketliliği rastgele değil, erişilebilir ulaşım koridorları ve kentte yardım bulunacağı beklentisi etrafında örgütlenmiştir (Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946; Mukherjee, 2015).

Kıtlık dönemindeki hareketlilik, tek yönlü ve kalıcı bir kırdan kente göç modeli değildir. Hanelerin bazı üyeleri yiyecek veya iş aramak üzere ayrılırken diğerleri araziye, çocukları ya da yaşlıları korumak için köyde kalmış; yardım veya mevsimlik iş olanakları değiştikçe geri dönüş ve yeniden ayrılma yaşanmıştır. Bu nedenle kıtlık göçü hane ölçeğinde bölünmüş, aşamalı ve zorunlu bir dolaşım biçimidir. Kalküta'ya ulaşan çocukların ve diğer muhtaçların koşulları dönemin basın fotoğraflarında da görünür hâle gelmiş; Şekil 3 bu insani boyuta ilişkin örneklerden birini sunmuştur (Das, 1949; Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946).

Şekil 3: 1943 Bengal Kıtlığı sırasında Kalküta'da açlık ve yetersiz beslenmeden etkilenen çocuklar. Not. The Statesman tarafından 22 Ağustos 1943'te yayımlanan fotoğraf; Wikimedia Commons'taki kamu malı kopyadan alınmıştır.¹

Kentleşme etkisi de nüfus artışından ibaret değildir. Kalküta çevresinde savaş yatırımlarının yoğunlaşması, kırsal emek için bir çekim alanı yaratmış; fakat kıtlık sırasında gelenlerin çoğu düzenli sanayi istihdamına katılamamıştır. İstasyon, pazar, kaldırım ve yardım mutfağı çevresinde oluşan geçici yoğunlaşmalar resmî konut piyasasının dışında bir “afet kentleşmesi” üretmiştir. Bu mekânsal yoğunlaşma, savaş ekonomisinin koruduğu işçi mahalleleri ile gıda ve barınma güvencesinden yoksun yeni gelenleri aynı kentsel alanda keskin biçimde ayırmıştır (Bhattacharyya, 2018; Das, 1949; Mukherjee, 2015).

3.2. Din, Kast ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Farklılaşma

Kıtlığın toplumsal seçiciliği yalnızca meslek ve sınıfla sınırlı değildir. Maharatna'nın demografik çözümlemesi, kayıtlı ölüm artışlarının dinî topluluklar arasında farklılaştığını göstermektedir. Bununla birlikte ölüm kaydı kapsamı ile toplulukların kırsal-kentsel, mesleki ve bölgesel dağılımları farklı olduğundan bu sonuçlar basit bir dinî nedensellik olarak yorumlanmamalıdır (Maharatna, 1994).

Kast temelli farklılaşmada kanıt, bütün Bengal için güvenilir bir kast-ölüm sıralaması kurmaktan çok yardım ve toplumsal korumaya erişimdeki eşitsizlikleri göstermektedir. Sarkar (2020), özel yardım faaliyetlerinde kast ve sınıf yanlılıklarının görülebildiğini ve kıtlık yardımının Hindu-Müslüman siyasal rekabeti içinde araçsallaştırıldığını ortaya koymaktadır. Das'ın Kalküta'daki muhtaçlara ilişkin araştırması da Scheduled Castes (dönemin resmî sınıflandırmasındaki dezavantajlı kast grupları) dâhil farklı toplumsal grupların kriz içindeki konumunu kaydetmiştir. Bu nedenle din ve kast, tek başına ölümün

¹ URL-1.

nedeni olarak değil, yardım ağlarına ve toplumsal korumaya erişimi etkileyen değişkenler olarak değerlendirilmelidir (Das, 1949; Sarkar, 2020).

Toplumsal cinsiyet de kırılabilirliği farklılaştırmıştır. Hane parçalanması, erkeklerin göçü veya ölümü, varlık kaybı ve yardım ağlarının zayıflaması kadınların özellikle genç ve orta yaş gruplarında muhtaçlaşma riskini artırmıştır. Dönemin örneklem araştırmaları, kadınların Kalküta'daki muhtaç nüfus içinde yüksek bir paya sahip olduğunu; aile ayrışması ve bakım yüklerinin kadınların hareketliliğini ve gıdaya erişimini etkilediğini göstermektedir. Kadınların sömürü ve cinsel istismar riskine açık hâle gelmesi de geçim araçlarının tükenmesiyle ilişkilidir. Bununla birlikte cinsiyete göre kayıtlı ölüm oranları tek başına hane içi gıda dağılımını açıklamadığından, toplumsal cinsiyet etkisi ölüm verileriyle sınırlı okunmamalıdır (Das, 1949; Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946; Maharatna, 1994; Mukherjee, 2015).

3.3. Kalküta ve Kırsal-Kentsel Eşitsizlik

Kalküta, kıtlık sırasında çelişkili bir mekânsal işleve sahipti. Kent, savaş sanayisi çalışanları ve öncelikli sınıflar için sübvansiyonlu gıdanın bulunduğu korunaklı bir merkezken kırsaldan gelen açlar için evsizlik, dışlanma ve ölüm alanına dönüşmüştür. Sokaklarda görünür hâle gelen bedenler, kırsal krizi yönetimin ve basının gündemine taşımış; ancak bu görünürlük kitlesel yoksunluk başladıktan sonra oluşmuştur (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Simonow, 2020).

Kentin gıda koruması, çevresindeki kırsal alanlardan bağımsız değildi. Kurumsal alımlar ve daha yüksek parasal gelir, tahılı pazar hiyerarşisinde Kalküta'ya çekerken üretim alanlarındaki tüketicilerin satın alma gücünü aşındırmıştır. Aynı demiryolu ve nehir ağı bir yandan kentin arzını güvenceye almış, diğer yandan aç nüfusu kente taşımıştır. Bu ikili akış, Kalküta'nın hem korunan bir tüketim merkezi hem de kırsal krizin görünürleştiği son varış noktası olmasını açıklar (Bose, 1990; Famine Inquiry Commission, 1945; Sen, 1981).

Demografik değişim yalnızca ölüm sayısı ile ölçülemez. Hane üyelerinin ayrılması, çocukların terk edilmesi, kadınların sömürüye açık hâle gelmesi ve toprağın el değiştirmesi kıtlık sonrasındaki toplumsal yapıyı dönüştürmüştür. Varlık ve arazi satışları küçük üreticileri ortakçı veya ücretli işçi konumuna düşürmüştür; böylece geçici gıda krizi kalıcı sınıfsal hareketliliğe dönüşmüştür (Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946; Siegel, 2018).

3.4. Salgın Hastalıklar ve Epidemiyolojik Coğrafya

Yetersiz beslenme, bağışıklığı düşürerek sıtma, kolera, dizanteri ve çiçek hastalığının ölümcüllüğünü artırmıştır. Kalabalık göç güzergâhları, sağlıklı su kaynakları, açıkta yaşama ve yetersiz sağlık hizmetleri hastalıkların mekânsal yayılımını hızlandırmıştır. Bu nedenle kıtlık ölümleri, doğrudan açlık ile salgın hastalık arasında kesin bir çizgiyle ayrılamaz; beslenme ve enfeksiyon birbirini güçlendiren bir epidemiyolojik sistem meydana getirmiştir (Maharatna, 1996; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

Epidemiyolojik coğrafya, ölüm oranlarının neden gıda arzı kısmen düzeldikten sonra da yüksek kaldığını açıklar. Hasat ve yardım doğrudan açlığı azaltırken zayıflamış bedenler, kirlenmiş çevre ve kesintiye uğramış sağlık hizmetleri hastalık döngüsünü sürdürmüştür. Askerî personel ve öncelikli sınıfların ilaç ve koruyucu hizmetlere daha kolay erişmesi de

sağlık riskinin sınıfsal dağılımını güçlendirmiştir (Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1996; Mallik, 2023).

Göç koridorları hareketli epidemiyolojik peyzajlar meydana getirmiştir. Yetersiz beslenen nüfusun istasyon, yol kenarı ve yardım merkezlerinde yoğunlaşması; temiz su, barınma ve tedavi yetersizliğiyle birleşerek enfeksiyon riskini artırmıştır. Kişinin ikamet ettiği yer, enfeksiyona maruz kaldığı güzergâh ve ölümün kaydedildiği yer farklı olabildiğinden ilçe ölüm verileri nüfus hareketliliğinden bağımsız yorumlanmamalıdır. Maharatna'nın bölgesel çözümlemeleri, sıtma ekolojisi ile yardımın zamanlamasının ölüm oranlarındaki ilçe farklılıklarını birlikte açıklaması gerektiğini göstermektedir (Maharatna, 1993, 1994; Mukherjee, 2015).

Hastalık yükünün zamansal seyri, gıda yardımının tek başına yeterli olmadığını da ortaya koyar. Beslenme düzeldiğinde dahi kirli su, hastalık taşıyıcı vektörlerin (örneğin sivrisineklerin) yoğunluğu ve tedavi eksikliği ölüm riskini sürdürebilir; buna karşılık yalnızca ilaç dağıtmak enerji ve protein yetersizliğinin bağışıklık üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaz. Bu karşılıklı bağımlılık, afet müdahalesinde gıda, su, barınma ve sağlık hizmetlerinin aynı yerleşme ve güzergâh ölçeğinde planlanmasını gerektirir (Maharatna, 1993, 1996; Mukherjee, 2015).

3.5. Toplumsal Parçalanma ve Haritalanabilir Mekânsal Süreçler

Toplumsal parçalanma, ailelerin ahlaki yetersizliğiyle değil, kaynakların tükenmesi ve koruma sistemlerinin çökmesiyle açıklanmalıdır. Hane reisi bütün üyeleri besleyemediğinde ayrılma veya terk etme davranışı ortaya çıkmış; geleneksel patronaj ilişkileri ve özel hayır mekanizmaları krizin ölçeği karşısında yetersiz kalmıştır. Bu süreç, kıtlığın ekonomik yoksunluğu toplumsal bağların çözülmesine dönüştürdüğünü göstermektedir (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Watts, 1983).

Kıtlık Araştırma Komisyonu'nun Kalküta'ya ulaşmış muhtaçlara ilişkin örnekleminde aile bütünlüğünün yaklaşık yarı oranında bozulduğu bildirilmektedir. Bu bulgu bütün Bengal hanelerinin yarısının parçalandığı biçiminde genellenemez; örneklem, geçim kaynakları tükendikten sonra kente ulaşabilmiş son derece seçilmiş bir nüfusu temsil etmektedir. Buna karşın veri, göçün yalnızca nüfusun yer değiştirmesi değil, hane bileşiminin çözülmesi ve bakım ilişkilerinin mekânsal olarak kopması anlamına geldiğini göstermektedir (Das, 1949; Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982).

Haritalanabilir başlıca süreçler; kırsal çıkış alanları, Kalküta'ya uzanan göç koridorları, mahrum bırakma politikalarının uygulandığı bölgeler, kasırga alanı, demiryolu ve nehir ağları ile salgın yoğunluklarıdır. Bu katmanların karşılaştırılmasında 1943 idari sınırları esas alınmalı; 1947 bölünmesi sonrasında oluşan Hindistan-Bangladeş sınırı geriye doğru yansıtılmamalıdır. İlçe verilerinin değişen sınır birimlerine uyarlanması, ölümün kaydedildiği yer ile göçmenin asıl ikamet yeri arasındaki farkın belirtilmesi ve mümkün olduğunda alt-ilçe ya da pazar havzası ölçeğinin kullanılması mekânsal yanlılığı azaltacaktır (Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1993, 1994; Mukherjee, 2015).

Nedensellik haritasında söz konusu katmanlar aynı ağırlıkla gösterilmemelidir. Kasırga alanı fiziksel maruziyeti, mahrum bırakma bölgeleri yönetsel müdahaleyi, fiyat ve ölüm dağılımları ortaya çıkan sonuçları, göç okları ise hanelerin tepkisini temsil eder.

Zaman dilimleri eklenmeden bunların üst üste bindirilmesi ardışık süreçleri eşzamanlıymış gibi gösterebilir. Bu çalışma özgün bir CBS uygulaması sunmamaktadır. Şekil 1, Britanya yönetimi dönemindeki başlıca kıtlıkların genel tarihsel-mekânsal bağlamını sunmakta; 1943 Bengal Kıtlığı'na ilişkin risk katmanları ise özgün veri yüzeyleri olarak değil, yayımlanmış bulguların mekânsal yorumu çerçevesinde değerlendirilmektedir (Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1994; Mukherjee, 2015).

4. Ekonomik Coğrafya

4.1. Hak Kazanımları ve Mübadele Yetkileri Yaklaşımı

Sen'in hak kazanımları yaklaşımı (*entitlement approach*), bireyin sahip olduğu emek, arazi, ürün, araç ve becerileri yürürlükteki üretim, mübadele ve transfer kuralları altında hangi mal bileşimlerine dönüştürebildiğini inceler. "Hak kazanımı" burada normatif bir insan hakkından ziyade ekonomik ve hukuki olarak erişilebilir mal kümesini ifade eder; mübadele yetkisi (*exchange entitlement*) ise sahip olunan kaynakların fiyat ve sözleşmeler aracılığıyla hangi mal kümesine çevrilebildiğini gösteren alt mekanizmadır. Erişilebilen hiçbir bileşim asgari beslenmeyi karşılamıyorsa gıda piyasada bulunsa dahi açlık ortaya çıkabilir (Osmani, 1993; Sen, 1976, 1977, 1981).

Mübadele yetkileri yaklaşımı üç unsur üzerinden işler: sahiplik kümesi, mübadele haritalaması ve yetki kümesi. Tarım işçisinin temel sahipliği emeği, balıkçının teknesi ve avlama becerisi, küçük çiftçinin ise arazi ve ürünüdür. Ücretler, fiyatlar, üretim koşulları ve transferler bu varlıkların gıdaya çevrilme oranını belirler. Bengal'de pirinç fiyatının kırsal ücretlerden daha hızlı yükselmesi, emeğe dayalı yetkiyi; tekne kaybı balıkçı ve kayıkçıların üretim yetkisini; ürün hastalığı ise çiftçinin doğrudan gıda yetkisini zayıflatmıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Osmani, 1993; Sen, 1981).

Sen, yetkinin başlıca dayanaklarını üretime, emeğe, ticarete ve transferlere dayalı elde etme biçimleri olarak ayırır. Küçük üreticinin doğrudan tüketebileceği ürün üretim yetkisini; ücretli işçinin emeğini pirince çevirmesi emek yetkisini; bir malın başka bir mala dönüştürülmesi ticaret yetkisini; kamu yardımı ve hane içi aktarımlar ise transfer yetkisini oluşturur. Bunlar birbirinden yalıtılmış değildir: Kasırga üretim yetkisini, savaş enflasyonu emek ve ticaret yetkilerini, yetersiz yardım ise transfer yetkisini aynı anda daraltmıştır. Bu sınıflandırma, kıtlığın tek bir piyasa göstergesi yerine geçim biçimlerine göre çözülmesine imkân verir (Osmani, 1993; Sen, 1977, 1981).

Mübadele yetkileri yaklaşımı analitik olarak, başlangıçtaki sahiplik kümesi ile fiyatlar, ücretler, üretim teknolojisi, yasal kurallar ve kamu transferlerinin oluşturduğu dönüştürme ilişkisini ayırır. Aynı miktarda pirinç üretimi iki hane için farklı sonuç doğurabilir: kendi ürününü tüketen çiftçi doğrudan üretim kaybından; toprağı olmayan işçi ise ücret-pirinç oranındaki bozulmadan etkilenir. Bu ayırım, kıtlığı yalnızca kişi başına düşen tahıl miktarından değil, mesleklerin ve geçim kaynaklarının pazar içindeki konumundan okumayı sağlar (Osmani, 1993; Ravallion, 1997; Sen, 1981).

Hak kazanımı yaklaşımının coğrafi boyutu, dönüştürme oranlarının mekân boyunca sabit olmamasıdır. Aynı ücret, tekne erişimi bulunan bir pazar havzasında daha fazla; taşıma kesintisi ve yüksek yerel fiyatın bulunduğu bir ilçede daha az pirince dönüşebilir. Bu nedenle hak kazanımı kümesi yalnızca fiyat oranlarının değil, pazara fiziksel erişimin,

seyahat kısıtlarının ve yardım merkezine uzaklığın da sonucudur. Bengal örneği, ekonomik yetkinin ulaşım ağı ve devletçe tanımlanan hareket alanıyla birlikte düşünülmesini gerektirir (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

4.2. Savaş Ekonomisi, Enflasyon ve Fiyat Mekanizmaları

Savaş ekonomisi gelirleri eşitsiz biçimde artırmıştır. Askerî tedarik, inşaat ve sanayiyle ilişkili gruplar daha yüksek parasal gelir elde ederken sabit gelirli ve kırsal grupların kazancı aynı hızda yükselmemiştir. Artan para talebi sınırlı tahıla yöneldiğinde Kalküta'nın satın alma gücü kırsal pazarlardaki fiyatları yukarı çekmiştir. Böylece kıtlık genel ekonomik çöküşten çok savaşla ilişkili büyümenin dağılımsal sonucunda gelişmiştir (Bose, 1990; Mukherjee, 2015; Sen, 1977).

Fiyat mekanizması tarafsız bir dengeleme aracı gibi işlememiştir. Gelecekte daha yüksek fiyat bekleyen tüketiciler erken alıma, üretici ve tüccarlar satışlarını ertelemeye yönelmiş; yeterli kamu stoku olmadan uygulanan düşük azami fiyat resmî piyasanın daralmasına yol açmıştır. Kontrolün gevşetilmesi ise belirsizlik ve karaborsayı güçlendirmiştir. Yüksek fiyat, tahıl ödeme kapasitesi yüksek Kalküta'ya çekerken kırsal yoksulları aynı ağdan dışlamıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Ó Gráda, 2009).

Enflasyonun etkisi ortalama fiyat düzeyinden çok görece fiyatlarda görülür. Pirinç fiyatı tarım ücretinden, balık gelirinden veya küçük zanaat ürünlerinin fiyatından daha hızlı yükseldiğinde bu grupların reel tüketim kapasitesi gerilemiştir. Savaş sözleşmelerine bağlı gelirlerin artması ise aynı pazarda farklı satın alma güçlerini karşı karşıya getirmiştir. Böylelikle parasal genişleme, gıda akışını üretildiği yere değil en yüksek ödeme gücüne dayalı talebin bulunduğu stratejik merkezlere yönelten bölgesel bir yeniden dağıtım mekanizmasına dönüşmüştür (Bose, 1990; Greenough, 1982; Sen, 1977).

4.3. Kırsal Yoksullaşma, Stokçuluk ve Ulaşım Ağları

Kırsal yoksullaşma, kısa vadeli tüketim krizi ile uzun vadeli üretim kaybını birbirine bağlamıştır. Haneler önce tasarruf, mücevher ve küçük hayvanlarını, daha sonra tarım araçları ve arazilerini satmıştır. Bu satışlar geçici olarak gıda sağlasa da gelecekteki üretim ve gelir kapasitesini düşürmüştür. Böylece kıtlık, toprağın ve varlıkların daha güçlü kesimlere aktarılmasını hızlandırarak kalıcı bir mülksüzleşmeye neden olmuştur (Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946; Siegel, 2018).

Stokçuluk tek biçimli bir davranış değildir. Yoksul hanenin ihtiyat amacıyla ürün saklaması, tüccarın fiyat artışı beklentisiyle satış ertelemesi ve büyük ölçekli spekülasyon stok birbirinden ayrılmalıdır. Kanıtlar belirli ölçüde ürün tutma ve vurgunculuk bulunduğunu göstermekle birlikte bütün Bengal Kıtlığı'nı gizli stoklarla açıklayacak kesinlikte değildir. Stokçuluk fiyat artışını güçlendiren bir mekanizma olmuş, ancak üretim ve ulaşım sorunlarının yerini alan tek neden olmamıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Ó Gráda, 2009).

Ulaşım ağlarının bozulması pazarlar arasındaki fiyat farkını artırmıştır. Teknelerin dolaşımdan çekilmesi, demiryolunun askerî amaçlara ayrılması ve eyaletler arası ticaret engelleri, ürün bulunan alanlarla açık veren bölgelerin bağlantısını zayıflatmıştır. Ulaşım yalnızca gıdayı taşımamış; balıkçı, işçi ve küçük tüccarın gelir elde etmesini de sağlamıştır.

Ağın kesilmesi bu grupların hem fiziksel pazar erişimini hem mübadele yetkilerini ortadan kaldırmıştır (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2010).

Piyasa bütünleşmesinin bozulması, tek bir Bengal fiyatından söz etmeyi güçleştirir. Fiyatların pazarlar arasında farklılaşması yalnızca kıtlığın göstergesi değil, taşıma maliyeti, bilgi eksikliği ve idari engellerin sonucudur. Nehir iskelesi, demiryolu kavşağı ve toptan pazarla bağlantılı yerleşmeler görece erişim üstünlüğü taşıırken tali su yollarına bağımlı köyler arz şokunu daha yoğun yaşayabilmiştir. Ekonomik coğrafya bu nedenle fiyat serilerini düğüm, koridor ve pazar havzası konumlarıyla birlikte okur (Burgess ve Donaldson, 2010; Famine Inquiry Commission, 1945; Ó Gráda, 2010; Sen, 1981).

4.4. Kent Yanlılığı, Piyasa Coğrafyası ve Sen'e Yöneltilen Eleştiriler

Lipton'ın kent yanlılığı (*urban bias*) kavramı, Kalküta'nın savaş dönemindeki ayrıcalığını açıklamak için sonradan uygulanabilecek bir mercektir. Askerler, kamu görevlileri, demiryolu personeli ve savaş sanayisi işçileri ucuz satış ve kurumsal tahsis sistemleriyle korunurken kırsal nüfus piyasa fiyatlarına bırakılmıştır. Devletin kenti koruma amacı, tahılın çevre bölgelerden yüksek satın alma gücüne sahip merkeze akmasını teşvik etmiştir. Kavram dönem aktörlerinin kullandığı bir terim değil, bölgesel tahsis eşitsizliğini çözümleyen analitik bir araçtır (Famine Inquiry Commission, 1945; Lipton, 1977; Mukherjee, 2015).

Sen'e yöneltilen eleştiriler üretim verilerinin niteliği ve arz açığının büyüklüğü etrafında yoğunlaşmıştır. Bowbrick (1986, 2024), resmî ürün tahminlerinin yöntemsel zayıflıklarını ve kıtlık öncesinde ciddi ürün açığına işaret eden çağdaş kanıtların yeterince hesaba katılmadığını savunmaktadır. Goswami (1990) Bengal ürün verilerini yeniden değerlendirirken Tauger (2003, 2009), 1942 kasırgası ile kahverengi leke hastalığının ciddi bir üretim şoku yarattığını ve Sen'in gıda mevcudiyeti değerlendirmesinin bu şoku küçümsemediğini ileri sürmüştür. Bu revizyonist çizginin iç mantığı, yüksek fiyatları yalnızca savaş talebi ve mübadele yetkisi kaybıyla değil, gerçek ve beklenen arz daralmasının piyasa davranışlarını değiştirmesiyle açıklamasıdır (Bowbrick, 1986, 2024; Goswami, 1990; Tauger, 2003, 2009).

Eleştirilerin ikinci grubu, yaklaşımın kurum, hane içi dağıtım ve şiddet ilişkilerini sınırlı açıklamasıyla ilgilidir. Bir hanenin toplam hak kazanımı yeterli görünse bile kadın ve çocukların gıdaya erişimi aynı olmayabilir; ayrıca tekne müsaderesi, hareket kısıtı ve öncelikli sınıf tanımı piyasa fiyatından önce siyasal olarak belirlenmiştir. Politik ekoloji ve biyopolitika, hak kazanımı kümesinin hangi iktidar ilişkileri içinde kurulduğunu görünür kılarak Sen'in dağılım mekanizmasını genişletir (Mallik, 2023; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

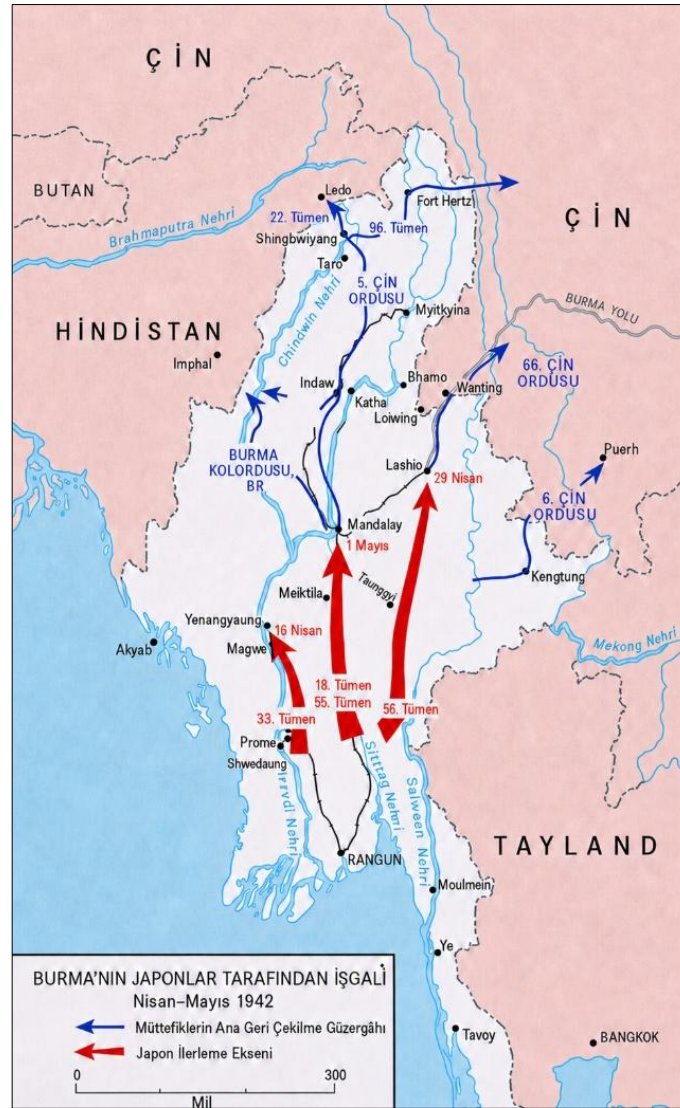
Sen'in yaklaşımı, üretim kaybının büyüklüğünü ölçen bir teori olmaktan çok gıda şokunun kimleri ve hangi kanallardan aç bıraktığını açıklayan bir dağılım çerçevesidir. Buna karşılık Bowbrick, Goswami ve Tauger'in itirazları başlangıçtaki arz şokunun büyüklüğünün ve resmî ürün istatistiklerinin güvenilirliğinin ayrıca sınanması gerektiğini göstermektedir. Bu iki açıklama düzeyi aynı soruya cevap vermemektedir: arz çalışmaları toplam mevcudiyetin ne ölçüde daraldığını, mübadele yetkileri yaklaşımı ise mevcut gıdaya erişimin toplumsal olarak nasıl dağıldığını inceler. Bu makalenin sentezi, taraflardan birini peşinen merkezileştirmek yerine, her yaklaşımın kanıt ve açıklama sınırını koruyarak

üretim, fiyat, ulaşım ve tahsis mekanizmaları arasındaki bağlantıyı değerlendirmektedir (Bowbrick, 1986, 2024; Ó Gráda, 2009; Sen, 1981; Tauger, 2003, 2009).

5. Siyasi Coğrafya, Harp Coğrafyası ve Jeopolitik

5.1. Burma'nın İşgali ve Japon İlerleyişi

Japonya'nın Aralık 1941'de Güneydoğu Asya'ya yönelik saldırıları Britanya'nın Malaya, Singapur ve Burma'daki savunmasını birkaç ay içinde çöktürmüştür. Japonya'nın On Beşinci Ordusu Tayland üzerinden Burma'ya ilerlemiş, Rangoon 8 Mart 1942'de düşmüş ve Mayıs ayında Müttefik birliklerin önemli bölümü Hindistan veya Çin yönünde çekilmiştir. Bengal ve Assam böylece imparatorluğun ticari hinterlandından Japon ilerleyişine karşı doğrudan savunulması gereken bir cephe gerisine dönüşmüştür. Japon ilerleme eksenleri ile Müttefik birliklerin geri çekilme güzergâhları Şekil 4'te gösterilmiştir (Bayly ve Harper, 2005; Newell, 1995).

Şekil 4: Burma'nın Japonya tarafından işgali ve Müttefiklerin geri çekilme güzergâhları, Nisan-Mayıs 1942. Not. Newell'in (1995, s. 21) *Burma, 1942* adlı eserinde yer alan "Japanese Conquest of Burma, April-May 1942" başlıklı haritadan Türkçeleştirilerek uyarlanmıştır.

Burma'nın jeopolitik önemi savunma kuşağı olmasının ötesindeydi. Rangoon Limanı ve Burma Yolu, Çin'e gönderilen Müttefik yardımlarının temel güzergâhını oluşturuyordu; Burma ise pirinç, petrol ve kereste gibi kaynaklarla Hint Okyanusu ekonomisini besliyordu. İşgal, Çin'e uzanan lojistik hattı ve bölgesel pirinç ticaretini aynı anda kesmiştir. Bengal'in Burma pirincine bağımlılığı toplam tüketim bakımından sınırlı olsa da kaybın fiyat beklentisi ve eyaletlerin tahılı kendi sınırları içinde tutma davranışı üzerindeki etkisi büyüktür (Bayly ve Harper, 2005; Famine Inquiry Commission, 1945; Ó Gráda, 2009).

İşgal ayrıca Burma'daki Hint kökenli nüfusun büyük bölümünü yerinden etmiştir. Yüz binlerce sivil dağlık güzergâhlardan Bengal ve Assam'a ulaşmaya çalışmış; muson yağışları, hastalık ve yetersiz beslenme göçü ağırlaştırmıştır. Mülteci hareketi Bengal'deki barınma, sağlık ve gıda talebini artırırken askerî taşıma kapasitesi öncelikle birliklere ayrılmıştır. Bu nedenle Burma'nın düşüşü Bengal'e hem arz kaybı hem de ek nüfus ve sağlık baskısı olarak yansımıştır (Bayly ve Harper, 2005; Mukherjee, 2015; Tinker, 1975).

Kalküta'nın askerî önemi hızla artmıştır. Liman, kömür ve demiryolu bağlantıları ile tekstil ve mühimmat üretimi kenti Müttefiklerin Asya'daki başlıca lojistik düğümlerinden biri hâline getirmiştir. Burma'nın düşmesiyle Japon kuvvetleri Bengal'e yaklaşmış; aynı zamanda Burma cephesinin desteklenmesi ve daha sonra yeniden açılması için asker, malzeme ve hava ikmalinin Hindistan'ın doğusunda yoğunlaştırılması gerekmiştir. Bu nedenle Bengal, yalnızca bir sınır eyaleti değil, savaşın lojistik derinliğini sağlayan bir ikmal alanı hâline gelmiştir. Havaalanı, depo ve yol yapımıyla asker ve savaş işçisi nüfusu genişlemiş; kurumsal satın alma gücü kırsal tahıla yönelmiştir. Kıyı, liman, demiryolu ve nehir ağı aynı savunma alanının parçaları olarak görülmüş; teknelerin ve pirincin düşmanın olası kullanımını engellemeye yönelik mahrum bırakma uygulamalarına konu edilmesi, doğrudan işgal yaşanmayan bir bölgenin dahi önleyici askerî müdahale alanına dönüştürülebildiğini göstermiştir (Bayly ve Harper, 2005; Bose, 1990; Collingham, 2012; Mukherjee, 2015; Newell, 1995).

Burma pirincinin nicel payı hakkındaki tartışma ile işgalin siyasal-ekonomik etkisi birbirinden ayrılmalıdır. İthalatın ortadan kalkması toplam açığın yalnızca bir kısmını açıklasa dahi, savaşın süresi, yeni sevkiyatın olasılığı ve komşu eyaletlerin davranışı hakkındaki beklentileri değiştirmiştir. Tüccar, üretici ve yönetimler gelecekteki kıtlığı öngörerek stok ve bölge dışına satış kararlarını yeniden düzenlemiş; böylece jeopolitik haber, yerel pazar davranışına aktarılmıştır. Bu mekanizma, sınır ötesi bir askerî gelişmenin tahıl fiziksel olarak hareket etmeden de fiyat ve dolaşım coğrafyasını etkileyebileceğini ortaya koymaktadır (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Ó Gráda, 2009).

5.2. Hint Okyanusu Jeopolitiği

Hint Okyanusu, Britanya, Orta Doğu, Doğu Afrika, Hindistan, Seylan ve Avustralya'yı bağlayan küresel savaş lojistiğinin merkezindeydi. Ticaret gemileri asker, yakıt, mühimmat ve gıdayı aynı sınırlı filo içinde taşıyordu. Japon donanmasının 1942'de Seylan ve Bengal Körfezi'ne yönelik harekâtı, denizaltı ve hava saldırısı tehdidini büyütmüş; tahıl sevkiyatının gemi kadar eskort, yakıt ve liman kapasitesine bağlı olduğunu göstermiştir (Bayly ve Harper, 2005; Collingham, 2012; Tauger, 2009).

Tauger'in aktardığı gemi kayıpları, deniz taşımacılığı kısıtının gerçek olduğunu

göstermektedir. Bununla birlikte sınırlı tonajın Britanya, Akdeniz, Orta Doğu, Seylan veya Hindistan arasında nasıl dağıtıldığı siyasal bir tercihti. Gemi kıtlığı karar alanını daraltmış, ancak ortadan kaldırmamıştır. Jeopolitik sorun, yalnızca yeterli gemi bulunmaması değil, hangi cephe ve nüfusun beklemeye zorlandığıdır (Collingham, 2012; Mansergh ve Lumby, 1973; Ó Gráda, 2009; Tauger, 2009).

Avustralya'da tahıl bulunması Bengal'e otomatik erişim sağlamamıştır. Geminin yükleme limanına yönelmesi, konvoy ve dönüş yükü planlaması, Hindistan limanlarında boşaltma ve iç dağıtım düzeni gerekiyordu. Hindistan'ın sterlin bakiyeleri de bağımsız ithalat özgürlüğü yaratmıyordu; savaş döneminde döviz ve navlun Londra'nın denetimi altındaydı. Böylece Bengal'in gıda güvenliği binlerce kilometre uzakta alınan kaynak tahsis kararlarına bağımlı hâle gelmiştir (Collingham, 2012; Mukerjee, 2010; Simonow, 2020).

Deniz taşımacılığının coğrafyası, tonajın yalnızca toplam miktarını değil dönüş süresi ve rota riskini de içeriyordu. Uzak yükleme limanı, konvoy bekleme süresi, liman sıkışıklığı ve iç taşıma gereksinimi aynı geminin bir yıl içinde yapabileceği sefer sayısını azaltabilirdi. Bu maddi sınırlamalar, acil yardımın önceden planlanmasını daha önemli kılar; çünkü geç verilen bir tahsis kararı tahıl mevcut olsa bile biyolojik gereksinimin zamanına yetişmeyebilir. Bengal vakasında lojistik zaman ile açlık ve hastalığın hızının uyumsuzluğu, yardımın nominal miktarından bağımsız bir ölüm riski yaratmıştır (Collingham, 2012; Ó Gráda, 2009; Tauger, 2009).

Hint Okyanusu ölçeğindeki tahsis aynı zamanda merkez-çevre ilişkisidir. Londra'daki karar vericiler filoyu imparatorluk toplamı açısından değerlendirirken Bengal'deki haneler gecikmeyi günlük tüketim ve hastalık riski olarak yaşamıştır. Stratejik optimizasyon, etkileri farklı mekânlarda ve farklı zaman ufuklarında dağıttığı için tarafsız bir teknik işlem sayılamaz. Siyasi coğrafya, filonun fiziksel kıtlığı ile kıtlığın bedelini taşıyan nüfusun karar süreçlerindeki temsil eksikliğini birlikte inceleyerek lojistik zorunluluk ile siyasal sorumluluğu ayırır (Mukerjee, 2010; Mukherjee, 2015; Simonow, 2020).

5.3. Lojistik Ağların Askerîleştirilmesi

Burma'nın kaybı Bengal'in ulaşım sistemini ticari dolaşımdan askerî ikmale yöneltmiştir. Kalküta Limanı, demiryolları ve depolar Burma sınırına kuvvet taşımak, havaalanlarını desteklemek ve savaş sanayilerini beslemek için kullanılmıştır. Vagon ve liman kapasitesinin askerî yüklere öncelik vermesi sivil tahıl taşımacılığını geciktirmiş, üretim ve tüketim alanları arasındaki maliyeti artırmıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Mukherjee, 2015).

Bu dönüşüm, askerî koridorlara bağlı merkezler ile ana ulaşım hatlarına erişimi zayıf yerleşmeler arasında belirgin bir bağlantı eşitsizliği oluşturmuştur. Askerî üs ve demiryolu kavşaklarına bağlı merkezler korunan ağlardan yararlanabilirken tali hatlar, adalar ve nehir içi yerleşmeler yalıtılmıştır. Tahılın Kalküta'ya ulaşması, kırsal ilçelere dağıtılabilirdiği anlamına gelmemiştir. Yerel dağıtım kapasitesinin zayıflığı, merkezde stok ile çevrede açlığın aynı anda bulunmasına imkân vermiştir (Brennan, 1988; Ó Gráda, 2010; Sen, 1981).

Bir gıda lojistiği zinciri deniz limanı, ana depo, demiryolu veya nehir koridoru, ilçe deposu, yerel pazar ve hane erişimi gibi birbirine bağımlı aşamalardan oluşur. Bu aşamalardan herhangi birindeki darboğaz, önceki düğümlerde bulunan stoğun toplumsal

faydaya dönüşmesini engeller. Bengal’de dış sevkiyat tartışmaları çoğu kez gemi tonajına odaklanmış olsa da iç dağıtımın vagon, kamyon, tekne, yakıt, depo ve idari koordinasyon gerektirdiği açıktır. Bu nedenle “ithalat” ile “hane düzeyinde erişim” arasındaki ara ağların ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Ó Gráda, 2010).

Ulaşım ağının askerîleştirilmesi yalnızca sivil yükün gecikmesi anlamına gelmemiştir. İstasyon, liman ve depolarda öncelik sırası değişmiş; işgücü, yakıt ve bakım kapasitesi de askerî kullanımın taleplerine göre tahsis edilmiştir. Bir hattın fiziksel olarak açık olması, sivil tüketicinin bu hat üzerinde taşıma hakkına sahip olduğu anlamına gelmez. Böylece altyapı kapasitesi ile fiilî erişim ayrılmış, savaş için işleyen ağ kıtlık yardımı bakımından yetersiz kalabilmiştir (Collingham, 2012; Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015).

Lojistik kararların zamansal etkisi de eşitsizdir. Ürünün satışını birkaç hafta erteleyebilen büyük tüccar veya kurumsal alıcı, gecikmeyi stokla karşılayabilirken günlük ücretle yaşayan hane aynı süreyi tüketim azaltarak geçirir. Taşıma gecikmesi bu nedenle bütün piyasa aktörleri için eşit maliyet üretmez; stok ve kredi sahibi olanların pazarlık gücünü artırabilir. Bengal’de ağ darboğazları, gıda kıtlığının yanı sıra mübadele yetkilerinin sınıfsal olarak farklı hızlarda çökmesine katkıda bulunmuştur (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

5.4. Düşmanı Kaynaklardan Mahrum Bırakma (Denial) Politikasının Askerî Mantiğı

Burma’daki Japon ilerleyişi, yerel gıda ve ulaşım araçlarının işgal kuvvetlerince kullanılabileceği kaygısını güçlendirmiştir. Düşmanı kaynaklardan mahrum bırakma (denial) politikası, olası çıkarma alanlarındaki pirinç ve teknelerin Japon kuvvetlerinin kullanımına geçmesini önlemeyi hedeflemiştir. Uygulama, bütün kaynakların sistematik biçimde yok edildiği tam bir yakılmış toprak harekâtı değildi; satın alma, müsadere, yer değiştirme ve kısmi imha yoluyla aynı mekânsal savunma mantığını taşımaktaydı (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Tauger, 2009).

Askerî rasyonalite ile sivil planlama arasında belirgin bir uyumsuzluk bulunuyordu. Kaynakların hızla uzaklaştırılması istenirken yerel tüketim, tohumluk, ikame ulaşım, tazminat ve gelecekteki yardım gereksinimleri yeterince planlanmamıştır. Olası Japon işgaline karşı alınan önlemler, işgal gerçekleşmeden kırsal nüfusun hareket ve geçim kapasitesini azaltmıştır. Güvenlik politikası, korumayı hedeflediği alanın toplumsal dirençliliğini zayıflatmıştır (Blaikie vd., 2004; Mukherjee, 2015; Watts, 1983).

Mahrum bırakma politikasının coğrafi mantığı olasılık ile alanı birleştiriyordu: Japon çıkarmasının muhtemel görüldüğü kıyı ve delta kesimleri, düşmanın kullanabileceği kaynaklardan arındırılması gereken bir güvenlik kuşağı olarak tanımlandı. Ne var ki aynı tekne ve stoklar yerel halk açısından üretim, tüketim, ticaret ve kaçış kapasitesiydi. Askerî plan, kaynağın “düşmana faydası”nı hesaplarken onun sivil toplumsal işlevlerini aynı ağırlıkla değerlendirmede. Böylelikle risk azaltma amacıyla uygulanan bir güvenlik tedbiri, yerel kırılabilirliği artırabilecek sonuçlar üretmiştir (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015).

Politika homojen biçimde uygulanmadığından, etkileri de idari birim ve uygulayıcıya göre değişmiştir. Satın alma bedeli, tazminatın zamanı, taşıma aracının gerçekten imha edilip edilmemesi ve bölge dışına çıkarılan kaynağın yeni kullanım yeri yerel kayıpları belirlemiştir. Toplam tekne sayısı veya pirinç miktarı bu çeşitliliği gizleyebilir; önemli olan kaynağın hangi köyden, hangi mevsimde ve hangi ikame seçeneği olmadan çekildiğidir. Mikro ölçekteki uygulama farkları, resmî politikanın eyalet düzeyindeki sınırlı miktarına rağmen belirli geçim sistemlerinde ağır sonuçlar yaratabilmesini açıklar (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Mukherjee, 2015).

Mahrum bırakma uygulamalarını kıtlığın tek nedeni olarak görmek doğru değildir; ancak onları yalnızca küçük bir askerî tedbir olarak değerlendirmek de eksiktir. Politika, zaten zayıf pazar güveni ve ürün beklentisi içinde stok davranışını, ulaşım maliyetini ve devletle kırsal nüfus arasındaki güven ilişkisini etkilemiştir. Nedensel etki, doğrudan alınan miktarın ötesinde ağ ve beklenti mekanizmaları üzerinden işlemiştir. Bu ayırım, resmî toplamlarla yerel toplumsal sonuçlar arasındaki görünür çelişkiyi açıklamaya yardımcı olur (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2009).

5.5. Pirincin Düşman Kullanımından Çıkarılması (Rice Denial)

Pirincin düşman kullanımından çıkarılması uygulaması, Midnapore, Khulna ve Bakarganj gibi kıyı bölgelerinde yerel ihtiyacın üzerinde olduğu kabul edilen pirincin satın alınması veya bölge dışına çıkarılmasına dayanıyordu. Fakat kırsal ekonomide fazla ürün yalnızca günlük tüketimin üzerindeki miktar değildir; tohumluk, borç, emek ücreti ve mevsimlik güvenlik stoku aynı üründen karşılanır. Bu ihtiyaçların eksik hesaplanması, resmî olarak fazla görülen tahılın hane dirençliliği için gerekli olabileceğini göstermektedir (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Sen, 1981).

Pirincin düşman kullanımından çıkarılması uygulamasının Bengal'in toplam arzına doğrudan etkisi sınırlı görünse de yerel ve davranışsal etkileri daha büyük olabilmektedir. Yeni satın alma veya müsadere eden çekinen üretici stokunu saklamış, tüccar gelecekteki fiyat artışını beklemiş ve ticari kredi zayıflamıştır. Böylece çıkarılan miktardan bağımsız olarak pazar güveni bozulmuştur. Pirincin bölge dışına çıkarılması kıtlığın tek nedeni değildir; ancak kıyı bölgelerindeki tampon stokları ve piyasa bütünleşmesini zayıflatmıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2009).

Midnapore'da mahrum bırakma uygulamaları ile kasırğa aynı mekânda ardışık şoklar meydana getirmiştir. Önceden azaltılan stok ve ulaşım kapasitesi, kasırğanın ürün, konut, hayvan ve su kaynaklarını tahrip etmesiyle daha kritik hâle gelmiştir. Bu örtüşme, miktar bakımından sınırlı görünen bir müdahalenin belirli bölgelerde neden daha büyük sonuçlar yaratabildiğini göstermektedir. Bengal geneline ait toplam veriler, yerel afet kümelerini görünmez kılabilir (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Tauger, 2003).

"Fazla" pirincin belirlenmesi teknik olduğu kadar siyasal bir sınıflandırmadır. Hesap yalnızca mevcut nüfus ile tahmini tüketimi kapsadığında mevsimsel işçileri, mültecileri, ürün kaybı olasılığını, tohumluk gereksinimini veya pazarın komşu açık alanları besleme işlevini dışarıda bırakabilir. Zayıf ürün istatistikleri altında yapılan bir fazla tahmini, ölçüm hatasını kıyı hanelerine aktarır. Bu nedenle uygulamanın etkisi, çekilen miktarın yanı sıra

güvenlik stoku tanımının kim tarafından ve hangi belirsizlik altında yapıldığı üzerinden değerlendirilmelidir (Famine Inquiry Commission, 1945; Goswami, 1990; Mukherjee, 2015).

Satın alma işleminin piyasa üzerindeki etkisi, ödeme yapılmış olmasıyla sona ermez. Nakit alan hane, pirinç fiyatı hızla yükseldiğinde aynı miktarı daha sonra geri satın alamayabilir; ayrıca yerel pazarda mal bulunmaması paranın gıdaya dönüşmesini engeller. Böylece nominal tazminat, hane tüketim güvenliğini otomatik olarak korumaz. Hak kazanımı yaklaşımı, pirincin nakde çevrilmesi ile nakdin yeniden pirince çevrilmesi arasındaki fiyat ve erişim asimetrisini görünür kılar (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

Pirincin bölge dışına çıkarılması aynı zamanda bölgeler arası karşılıklı bağımlılığı değiştirmiştir. Kıyidan çıkarılan ürünün stratejik kent veya başka bir depoya yönelmesi bir yerde arzı artırırken kaynak bölgesindeki pazar yoğunluğunu azaltabilir. Bölgesel toplam değişmese bile stokun mekânsal yeniden konumlanması, taşıma imkânı ve satın alma gücü zayıf olanlar açısından gerçek bir erişim kaybıdır. Siyasi coğrafya bu nedenle tahıl yalnızca miktar olarak değil, belirli koridor ve nüfuslara tahsis edilmiş bir akış olarak inceler (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

5.6. Teknelerin Düşman Kullanımından Çıkarılması (Boat Denial)

Bengal Deltası'nda tekneler, pirinç ve jüt taşımacılığı, balıkçılık, yolculuk, mevsimlik işçilik ve sağlık erişiminin temel altyapı unsurlarından biriydi. Muson mevsiminde karayollarının kullanılmadığı veya bulunmadığı yerlerde çoğu zaman işlevsel bir alternatif yoktu. Teknelerin askerî kaynak olarak sınıflandırılması, delta toplumunun çevresel koşullara uyum için geliştirdiği hareketlilik sistemini güvenlik politikasına tabi kılmıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Mukherjee, 2015).

Kasım 1942 sonunda mahrum bırakma bölgesinde kayıtlı, on veya daha fazla kişi taşıyabilen 66.563 teknenin 1.613'ü askerî kullanım için alınmış, 3.373'ü yok edilmiş, 4.143'ü batırılmış fakat kurtarılabilir durumda bırakılmış ve 17.546'sı kabul istasyonlarına götürülmüştür. Ayrıca 19.471 tekne "başka yerde iş bulmak üzere bölgeden ayrılan" kategorisine kaydedilmiş, 20.417 tekne ise bölgede kalmıştır. Bu altı kategori toplamda 66.563 tekneye eşittir; dolayısıyla yaklaşık 46 bin teknenin tamamının imha veya müsadere edildiğini söylemek doğru değildir. Bununla birlikte teknelerin kabul istasyonlarına taşınması, batırılması veya yerel çalışma alanlarından ayrılması, uygulama bölgesindeki ulaşım kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. Kısıtlamalar Haziran 1943'te kaldırılmış olsa da bu karar teknelerin aynı anda eski sahiplerine, güzergâhlarına ve ekonomik işlevlerine döndüğü anlamına gelmemiştir. Uygulama tahıl hareketini sınırlandırmış; özellikle balıkçıların, kayıkçıların ve nehir ulaşımına bağımlı kırsal hanelerin geçim olanaklarını zayıflatmıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2010).

Teknenin başka bölgede fiziksel olarak korunması, önceki köyde ekonomik işlevini koruduğu anlamına gelmez. Yer değiştirme köy-pazar bağlantısını, balıkçılık alanına erişimi ve yardım taşımacılığını kesmiştir. Altyapının değeri yalnızca fiziksel varlığından değil, belirli bir ağdaki konumu ve erişilebilirliğinden kaynaklanır. Teknelerin yerel kullanım dışına çıkarılması, bu ağ ilişkisini parçalayarak bazı yerleşmelerin erişilebilirliğini

azaltmıştır (Blaikie vd., 2004; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2010).

Balıkçılar tekne, ağ, emek ve su ekosistemine erişimden oluşan sahiplik kümesini kaybetmiştir. Kayıkçılar navlun geliri elde edememiş; çiftçiler ürün, tohum ve işçiyi taşıyamamıştır. Tazminat verilmesi düzenli gelir ve meslek ağının yerini tutmamıştır. Politika hem mevcut gıdanın dolaşımını hem gelecek üretim döneminin koşullarını zayıflatmıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

Yardım başladığında aynı ulaşım eksikliği tahıl ve sağlık personelinin köylere erişimini sınırlandırmıştır. Devlet olası işgale karşı hareketliliği azaltmış, daha sonra insani kriz karşısında aynı hareketliliğe ihtiyaç duymuştur. Bu durum kısa vadeli güvenlik kararlarının afet müdahale kapasitesine etkisinin önceden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015).

Tekne sisteminin işlevi ağ düzeyinde olduğu için kayıp, imha edilen tekne sayısıyla ölçülemez. Bir köyde yeterli tekne kalsa bile bağlantı kurduğu pazar iskelesindeki filonun çekilmesi güzergâhı işlevsizleştirebilir; tersine, bir teknenin askerî hizmette kullanılması toplam filo içinde korunmuş olsa dahi sahibinin gelirini ortadan kaldırır. Ağ bağlantısı, sahiplik ve kullanım hakkı birbirinden ayrılmadığında resmî envanterler toplumsal ulaşım kapasitesini olduğundan yüksek gösterebilir (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2010).

Muson ve delta koşulları karayolu ikamesini sınırladığı için tekne kaybının mevsimsel etkisi büyümüştür. Kara taşıtına erişimi olmayan adalar ve nehir kıyısı yerleşmeleri, ürünün pazara ve yardımın haneye taşınmasında birkaç bağlantı noktasına bağımlıydı. Tekne kapasitesinin azalması yolculuk süresini ve taşıma ücretini artırarak düşük değerli hacimli gıda maddelerinin dolaşımını özellikle zorlaştırdı. Bu nedenle aynı müdahale, demiryolu veya karayoluna yakın yerleşmelerden daha çok su ulaşımına bağımlı alanları etkiledi (Famine Inquiry Commission, 1945; Iqbal, 2010; Mukherjee, 2015).

Tazminatın yeterliliği yalnızca teknenin piyasa bedeliyle değerlendirilemez. Tekne, gelecekteki gelir akışını, mesleki ilişki ağını, balıkçılık alanına erişimi ve acil durumda hane hareketliliğini temsil eder. Gecikmiş veya enflasyon karşısında erimiş bir ödeme bu işlevleri yeniden kurmaz; yeni tekne yapımı da kereste, zanaatkâr ve zaman gerektirir. Afet yönetimi açısından ders, güvenlik amacıyla el konulan kritik geçim altyapısının bedelinin varlık değeri, gelir kaybı ve hizmet ikamesi birlikte hesaplanarak karşılanmasıdır (Mukherjee, 2015; Sen, 1981; Watts, 1983).

Teknelerin düşman kullanımından çıkarılması uygulamasının sağlık coğrafyası bakımından dolaylı sonuçları da olmuştur. Su yolları yalnızca mal değil; hasta, sağlık görevlisi, ilaç ve temiz su malzemesi de taşımaktaydı. Kıtılık ilerlediğinde hareket kapasitesinin azalması salgın gözetimi ve tedavi erişimini zayıflatmış; bu durum yetersiz beslenmeyle artan hastalık duyarlılığını daha ölümcül hâle getirmiştir. Böylelikle başlangıçta askerî amaçla alınan ulaşım kararı, daha sonraki halk sağlığı müdahalesinin mekânsal erişimini sınırlamıştır (Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1993; Mukherjee, 2015).

5.7. Kırsal Ekonomi ve Mekânsal Etkiler

Mahrum bırakma politikalarının etkisi sınıflar arasında eşit değildi. Büyük üretici ve

tüccarlar ürünü farklı alanlarda tutabilir veya yüksek fiyatlardan yararlanabilirken küçük üretici, balıkçı ve tarım işçisi geçim aracını kaybetmiştir. Aynı politika güçlü kesimler için sermayenin yer değiştirmesi, yoksullar için üretim yetkisinin çökmesi anlamına gelmiştir (Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946; Sen, 1981).

Doğu ve kıyı ilçeleri nehir ulaşımına ve dışarıdan gıda girişine daha bağımlıydı. Jüt üretiminin yaygın olduğu alanlarda haneler ticari ürünü satarak pirinç satın alıyordu. Fiyat ve ulaşım bozulduğunda jüt geliri gıdaya çevrilememiştir. Böylece coğrafi uzmanlaşma, normal dönemde gelir sağlayan bir özellikken kriz döneminde mübadele kırılganlığına dönüşmüştür (Bose, 1990; Greenough, 1982; Mukherjee, 2015).

Mahrum bırakma uygulamaları, kırsal nüfus ile devlet arasındaki güveni aşındırmış ve Midnapore'da Quit India hareketine verilen desteği etkilemiş olabilecek koşullardan biri olmuştur. Yönetim milliyetçi mobilizasyonu savaş güvenliğine tehdit olarak görürken kırsal halk devleti koruyucu değil, geçim araçlarına el koyan bir aktör olarak deneyimlemiştir. Bu ilişki doğrudan ve tek nedenli bir siyasal mobilizasyon iddiası olarak değil, baskı, yardım gecikmesi ve kaynak müdahalesinin oluşturduğu ortak bağlam içinde değerlendirilmelidir (Bayly ve Harper, 2005; Mukherjee, 2015; Roy, 2016).

Kırsal etkinin zamansal sıralaması, yoksullaşmanın neden kendini besleyen bir süreç olduğunu açıklar. Ürün veya tekne kaybı ilk gelir düşüşünü oluşturmuş; gıda fiyatı artışı varlık satışını hızlandırmış, arazi ve araç kaybı sonraki üretim dönemindeki geliri azaltmıştır. Bu döngüde geçici yardım tüketimi sürdürse bile üretim varlığı geri kurulmadığında hane daha düşük bir geçim düzeyine yerleşir. Mahrum bırakma politikalarının uzun vadeli maliyeti, anlık tahıl veya tekne çekiminin ötesinde kırsal sınıf yapısının dönüşümünde görülür (Greenough, 1982; Mahalanobis vd., 1946; Mukherjee, 2015).

Mekânsal etki, köylerin piyasa hiyerarşisindeki konumuna göre farklılaşmıştır. Toptan pazara, demiryoluna veya kurumsal tedarik kanalına yakın büyük üreticiler alternatif alıcı bulabilirken küçük pazarlar ve su yolu bağlantısı kesilen yerleşmelerde satıcı sayısı azalmıştır. Bu durum yerel ürün fiyatını aşağı, tüketimlik pirinç fiyatını yukarı itebilen bir makas yaratmıştır. Jüt, balık veya emek satan haneler hem sattıkları mal ve hizmetin pazarını hem de satın aldıkları gıdanın uygun fiyatlı kaynağını aynı anda kaybedebilmiştir (Bose, 1990; Greenough, 1982; Sen, 1981). Siyasi olarak bu eşitsizlik, kırsal taleplerin karar zincirine taşınma kapasitesinin sınırlılığıyla pekişmiştir. Köy düzeyindeki kayıp eyalet raporuna, oradan Delhi ve Londra'ya aktarılırken gecikmiş, toplulaştırılmış veya güvenlik diliyle yeniden çerçevelenmiştir. Merkezdeki karar verici için küçük görünen bir kaynak miktarı, belirli bir pazar havzasının tek geçim ve ulaşım aracını temsil edebilirdi. Yönetim coğrafyası, bilgi akışındaki bu ölçek kaybının maddi kaynak akışı kadar önemli olduğunu göstermektedir (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Roy, 2016).

5.8. Churchill Hükûmeti, Savaş Kabinesi ve İthalat

Karar alma Bengal hükûmeti, Hindistan Hükûmeti ve Londra arasında bölünmüştü. Eyalet yönetimi fiyat, yerel tedarik ve yardımdan; Yeni Delhi eyaletler arası hareket, askerî ihtiyaç ve ithalat taleplerinden; Savaş Kabinesi (War Cabinet) ise dış ticaret filosu ve imparatorluk ölçeğindeki tahsisten sorumluydu. Bu yapı farklı kurumların birbirini

suçlayabildiği bir hesap verebilirlik boşluğu oluşturmuştur (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Ó Gráda, 2010).

1942 sonu ve 1943 başında kriz arz açığı, stokçuluk veya dağıtım bozukluğu olarak farklı biçimlerde teşhis edilmiştir. Tarımsal verilerin zayıflığı ithalat gereksiniminin hesaplanmasını zorlaştırmış; kesin veri bekleme eğilimi müdahaleyi geciktirmiştir. Resmî değerlendirmelerde Kalküta'nın sanayi üretimi ve askerî işlevlerinin korunması belirgin bir öncelik oluşturmuş, kırsal kaybın görünürlüğü ise eksik ölüm kayıtları ve geciken raporlarla sınırlanmıştır. Bu nedenle karar merkezine ulaşan bilgi, kırsal deneyimi doğrudan yansıtan nötr bir veri akışı olarak görülemez (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; Roy, 2016).

İthalat tartışmalarındaki rakamlar farklı tarihler, tahıl türleri ve Hindistan geneli ile Bengal'in acil ihtiyacı için hazırlanmış taleplere aittir. Talep, onay ve fiilî varış miktarları aynı değildir. Ó Gráda'nın The Transfer of Power belge derlemesine dayalı çözümlemesi, Savaş Kabinesi'nin bazı sevkiyatları onayladığını, bazı talepleri ise azalttığını veya ertelediğini göstermektedir. Bu nedenle hiç yardım gönderilmediği iddiası doğru değildir; temel sorun, yardımın ihtiyaçla karşılaştırıldığında sınırlı ve ölüm oranlarının en yüksek olduğu döneme göre gecikmiş olmasıdır (Famine Inquiry Commission, 1945; Ó Gráda, 2009, 2010).

Ó Gráda'nın (2010) The Transfer of Power belgelerine dayanan çözümlemesine göre Genel Vali Linlithgow temmuz ortasında ithalat istemiş, Hindistan'dan sorumlu bakan Leo Amery bu talebi 31 Temmuz 1943'te Kabine'de savunmuştur. Görüşmelerde Colombo'ya 50.000 ton buğday ve Irak'tan 100.000 ton arpa sınırlı seçenekler olarak ele alınmış; 8 Eylül'de Başkomutan Auchinleck'in ek talebi iletilmesine karşın 24 Eylül değerlendirmelerinde ek gemilerin tahıl yüklemek ve Hindistan'a bir sonraki hasattan önce ulaşmak üzere zamanında konumlandırılmasının güç olduğu ileri sürülmüştür. Bu kronoloji, makalede doğrudan arşiv transkripsiyonu olarak değil, birincil belgelere dayalı Ó Gráda çözümlemesi üzerinden aktarılmaktadır (Ó Gráda, 2010).

Karar dizisi, "yardım gönderildi mi?" biçimindeki ikili sorunun yetersizliğini göstermektedir. Akademik değerlendirmede her talebin tarihi, talep eden kurum, tahıl türü, miktar, çıkış ve varış limanı, onay durumu ile Bengal'de dağıtılabildiği zaman ayrı değişkenler olarak izlenmelidir. Sınırlı bir sevkiyatın varlığı toplam yardımın yeterli veya zamanında olduğunu kanıtlamaz; reddedilen bir talep de bütün savaş dönemi boyunca sıfır ithalat yapıldığı anlamına gelmez. Sorumluluk, mevcut seçenekler içindeki gecikme ve eksik tahsisin sonuçları üzerinden değerlendirilmelidir (Famine Inquiry Commission, 1945; Ó Gráda, 2009, 2010).

Gemi tahsisi Normandiya hazırlıkları, Akdeniz, Orta Doğu ve Seylan'ın gereksinimleriyle aynı planlama alanında ele alınmıştır. Bu rakip kullanımlar gerçek fırsat maliyetleri yaratmış, fakat seçenekleri teknik zorunluluklara indirgememiştir. Hangi yükün erteleneceği, hangi stok düzeyinin güvenli sayılacağı ve sivil açlığın hangi aşamada askerî önceliği değiştireceği siyasal değerlendirmelerdir. Kıt kaynak koşulu karar vericilerin seçeneklerini daraltmış; Bengal'e yönelik yardımın ahlaki ve siyasal sonuçlarını ortadan kaldırmamıştır (Collingham, 2012; Mukerjee, 2010; Tauger, 2009).

Madhusree Mukerjee, Churchill'in Hindistan ve bağımsızlık hareketine yönelik

düşmanca tutumunun yardım kararlarının siyasal atmosferini etkilediğini savunmaktadır. Mukerjee ile Ó Gráda'nın kullandığı kabine belgeleri ve sevkiyat kayıtları, Bengal'deki durum bilinir hâle geldikten sonra dahi başka savaş alanlarıyla rekabet eden tahsis kararlarının sürdüğünü göstermektedir. Ancak ırkçı ifadeler ile her somut sevkiyat kararı arasında otomatik nedensellik kurulamaz; kişisel tutum, kurumsal karar ve maddi lojistik kısıt ayrı kanıt düzeyleri olarak ele alınmalıdır (Mukerjee, 2010; Ó Gráda, 2009, 2010).

Churchill'in kişisel tutumuna ilişkin kanıt ile kurumsal nedensellik birbirinden ayrılmalıdır. Başbakanın ifadeleri yönetimin siyasal atmosferini ve Hindistan'a yönelik hiyerarşik bakışı anlamak için önemlidir; ancak belirli bir geminin neden başka rotaya verildiğini kanıtlamak için kabine tutanağı, talep yazışması ve sevkiyat kaydının birlikte incelenmesi gerekir. Mukerjee'nin yorumu metropoliten sorumluluğu görünür kılarken Ó Gráda ve Tauger maddi lojistik kısıtları daha fazla vurgular. Karşılaştırmalı okuma, niyet, karar etkisi ve yapısal kapasiteyi tek bir açıklamada eritmekten kaçınmayı sağlar (Mansergh ve Lumby, 1973; Mukerjee, 2010; Ó Gráda, 2010; Tauger, 2009).

Churchill'i kıtlığın tek faili olarak göstermek Bengal hükûmetinin hatalarını, ürün kaybını ve Hindistan içi ticaret engellerini görünmez kılar. Buna karşılık gemi kıtlığını değişmez zorunluluk gibi sunmak Savaş Kabinesi'nin tercihlerini siyasetin dışına çıkarır. Daha dengeli sonuç, Londra'nın ilk çevresel şokları yaratmadığını; fakat kitlesel açlık bilindikten sonra Bengal'e yeterli hız ve ölçekte yardım sağlamayarak ölümcüllüğü artırdığını kabul etmektir (Mukerjee, 2010; Ó Gráda, 2009; Roy, 2016; Simonow, 2020).

Wavell'in göreve gelmesini izleyen dönemde ordu, Kasım 1943'te gıda ve tıbbi malzeme taşımacılığını üstlenmiş ve uzak alanlara dağıtımda daha etkin kullanılmıştır. Resmî rapor bu askerî müdahaleyi Kasım ayına tarihlendirdiğinden, değişimi yalnızca Wavell'in ekim ayındaki göreve gelişiyle eşzamanlı tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Bununla birlikte askerî taşıt, personel ve organizasyonun devreye sokulabilmesi, devlet kapasitesinin tümüyle yok olmadığını; bu kapasitenin insani yardım için ne zaman ve hangi öncelikle kullanılacağını belirleyici olduğunu göstermektedir (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Wavell, 1973).

İthalatın etkisi iç dağıtım ve halk sağlığıyla birlikte değerlendirilmelidir. Limana gelen tahılın kırsal ilçelere ulaşması için güvenilir fiyat politikası, depo, taşıma ve yerel yardım örgütü gerekliydi; aşırı zayıflamış nüfus için yalnızca tahıl değil tıbbi destek ve uygun beslenme de gerekiyordu. Bu nedenle geç müdahalenin maliyeti yalnızca kaçırılan kalori miktarı değildir. Açlığın hastalıkla birleştiği aşamadan sonra aynı miktardaki yardım, daha erken dönemde sağlayabileceği ölüm önleme etkisini yaratamayabilir (Brennan, 1988; Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1996).

5.9. Sömürge Yönetimi ve Biyopolitika

Foucault'nun biyopolitika yaklaşımı, devletin nüfusu yaşam, sağlık, dolaşım ve üretkenlik üzerinden yönetmesine odaklanır. Bengal'de askerler, demiryolu personeli, kamu görevlileri ve savaş sanayisi çalışanları öncelikli sınıflar olarak kurumsal gıda ağlarına bağlanırken kırsal yoksullar piyasa ve sınırlı yardıma bırakılmıştır. Kaynak tahsisi nüfusun savaş için faydasına göre farklılaştırılmıştır (Foucault, 2007; Mallik, 2023; Mukherjee, 2015).

Bu seçicilik doğrudan bir imha emrini kanıtlamaz. Biyopolitik yorumun gücü, bazı yaşamların etkin biçimde korunması ile diğerlerinin öngörülebilir riske bırakılması arasındaki farkı göstermesidir. Öncelikli gruplara gıda ve sağlık sağlanırken topraksız işçi, balıkçı, kadın ve çocukların koruma dışında kalması ölüm riskini sınıf ve mekân üzerinden dağıtmıştır (Foucault, 2007; Mallik, 2023; Sen, 1981). Sağlık alanındaki aynı seçicilik, kinin ve sağlık hizmetlerinin askerî ve stratejik alanlarda daha yoğun örgütlenmesinde görülmektedir. Kıtlık ölümlerinin önemli bölümü yetersiz beslenmenin ağırlaştırdığı hastalıklardan kaynaklandığı hâlde sağlık korumasına erişim de eşitsizdi; böylece biyopolitik seçicilik kimin besleneceği kadar kimin hastalıktan korunacağını da etkiledi (Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1996; Mallik, 2023).

Biyopolitika kavramı Bengal örneğine uygulanırken niyet ile yönetim etkisi ayrılmalıdır. Öncelikli sınıf listeleri, ucuz satış düzenlemeleri ve sağlık tahsisi nüfusu idari kategorilere ayırmış; bu kategoriler farklı yaşam olasılıkları üretmiştir. Bu olgu, her ölümün önceden tasarlanmış olduğu anlamına gelmez; devletin koruma araçlarını öngörülebilir biçimde seçici kullanmasının incelenmesini sağlar. Analizin kanıt birimi kişisel söylemden çok, kaynakların hangi gruba hangi kurum aracılığıyla aktarıldığını gösteren düzenli tahsis pratikleridir (Foucault, 2007; Mallik, 2023; Mukherjee, 2015).

Sömürge yönetimi, kıtlık bilgisinin üretilme ve dolaşma biçimini de belirlemiştir. Ürün tahminleri, fiyat kayıtları ve ölüm bildirimleri yerel idareden eyalet ve merkez yönetimine hiyerarşik kanallarla taşınmış; veri eksikliği eylemsizliği haklı çıkaran bir gerekçeye dönüşebilmiştir. Ancak belirsizlik, müdahale gereksinimini ortadan kaldırmak yerine ihtiyatlı karar alma gereğini güçlendirmeliydi. Kırılgan nüfusun yaşamsal riski karşısında kesin kanıt beklemek, yanlış alarm maliyetini önlenabilir ölüm maliyetinden daha yüksek değerlendiren siyasal bir tercihe dönüşmüştür (Famine Inquiry Commission, 1945; Roy, 2016; Simonow, 2020).

Yönetimin çok katmanlı yapısı hesap verebilirliği dağıtmıştır. Bengal hükûmeti yetersiz yerel tedariki Delhi'ye, Delhi deniz taşımacılığı kararlarını Londra'ya, Londra ise iç dağıtım sorunlarını eyalet yönetimine atfedebilmiştir. Bu karşılıklı sorumluluk aktarımı, hiçbir düzeyin tek başına bütün krizi yönetmemesi nedeniyle kurumsal gecikmeyi büyütüştür. Siyasi coğrafya, yetkinin hangi ölçekte toplandığı ile zararın hangi ölçekte yaşandığı arasındaki ayrılığı ortaya koyarak "devlet başarısızlığı"nı tek ve mekânsız bir özneye indirgemez (Brennan, 1988; Mansergh ve Lumby, 1973; Mukherjee, 2015).

5.10. Politik Ekoloji ve Mekânsal Adalet

Politik ekoloji, kasırga ve bitki hastalığının etkisini arazi, tekne, kredi, stok ve devlet desteğine erişimle ilişkilendirir. Bengal Deltası fiziksel olarak tehlikeli bir çevreydi; fakat aynı tehlike büyük arazi sahibi ve teknesiz balıkçı üzerinde aynı sonucu yaratmamıştır. Kırılganlık çevrenin sabit özelliği değil, toplumsal ilişkiler içinde üretilen bir durumdur (Blaikie vd., 2004; Mallik, 2023; Watts, 1983).

Pirinç ve tekneler pasif ekonomik nesneler değildir. Pirinç nüfusun biyolojik yeniden üretimini ve savaş işgücünü, tekne ise delta mekânının bağlantısallığını sağlar. Devletin bu kaynaklar üzerindeki denetimi kimin hareket edeceğini, hangi pazarın gıda çekeceğini ve hangi nüfusun yaşamını sürdürebileceğini belirlemiştir. Mahrum bırakma politikası,

küresel savaşın güvenlik maliyetinin bir bölümünü kıyı köylerine aktarmıştır (Bose, 1990; Mukherjee, 2015; Watts, 1983).

Mekânsal adalet bakımından sorun toplam tahıldan çok kaynakların hangi bölge ve nüfuslara ayrıldığıdır. Kalküta ile kırsal Bengal arasında, askerî ulaşım koridorlarına bağlı merkezlerle ana hatlara erişimi zayıf yerleşmeler arasında ve öncelikli sınıflarla piyasa bağımlısı gruplar arasında açık eşitsizlikler oluşmuştur. Kırsal halk, mahrum bırakma bölgeleri veya gemi tahsisi kararlarına katılamamış; riskin kabul edilebilir düzeyi, bedeli taşıyanların siyasal temsili olmadan belirlenmiştir (Mallik, 2023; Mukerjee, 2010; Sen, 1981).

Politik-ekolojik açıklamada kırılma, çevresel tehlikeden önce başlayan bir tarihsel süreçtir. Tarım arazilerinin parçalanması, borçluluk, pirince bağımlı beslenme ve taşıma altyapısının eşitsizliği hanelerin tampon kapasitesini azaltmış; savaş politikaları bu birikmiş durumu hızla ölümcül hâle getirmiştir. Bu nedenle kasırga aynı fiziksel şiddete maruz kalan hanelerde eşit kayıp üretmemiştir. Varlık, kredi ve siyasal bağlantı sahibi olanlar kaybı zaman ve mekân içinde yayabilirken yoksul haneler tüketimi hemen azaltmak zorunda kalmıştır (Blaikie vd., 2004; Greenough, 1982; Watts ve Bohle, 1993).

Riskin aktarımı politik ekolojinin ikinci temel bulgusudur. İmparatorluk merkezi deniz ve askerî güvenliği artırırken bunun maliyetinin bir bölümü kıyı ulaşımının ve stokların azaltılması yoluyla Bengal köylerine aktarılmıştır. Kalküta'nın korunması da kentin işlevsel güvenliğini yükseltirken çevre pazarların gıda erişimini zayıflatabilmiştir. Bir ölçekte dirençlilik sağlayan politika, başka bir ölçekte kırılma üretebilir; bu nedenle afet yönetiminde başarı yalnızca stratejik düğümlerin işleviyle ölçülmemelidir (Mallik, 2023; Mukherjee, 2015; Watts, 1983).

Mekânsal adalet üç soruyu birlikte gerektirir: Kaynak kimden çekildi, fayda kime yöneldi ve karar sürecinde kimin bilgisi temsil edildi? Tekne ve pirinç sahiplerine nominal ödeme yapılması dağıtım adaletini tek başına sağlamaz; geçim işlevinin kaybı ve riskin eşitsiz yüklenmesi ayrıca değerlendirilmelidir. Usule ilişkin adalet de önemlidir, çünkü kırsal nüfusun alternatif ulaşım, güvenlik stoku ve yardım zamanlaması hakkındaki yerel bilgisi planlamaya yeterince yansımamıştır (Blaikie vd., 2004; Mukherjee, 2015; Sen, 1981).

5.11. Tarih Yazımındaki Görüş Ayrılıkları

Kıtlık Araştırma Komisyonu temel sorumluluğu Bengal hükûmetinin geciken fiyat, tedarik ve yardım politikasına yüklemiştir. Rapor, dönemin veri ve tanıklıklarını bir araya getirmesi bakımından vazgeçilmezdir; ancak Savaş Kabinesi'nin stratejik tercihlerini değerlendirmesi ve kırsal deneyimi temsil etmesi bakımından kurumsal sınırlar taşımaktadır. Bu nedenle rapor hem birincil kanıt hem de sömürge yönetiminin kendi kriz okumasını yansıtan kurumsal bir belge olarak ele alınmalıdır (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015).

Sen kıtlığın toplumsal seçiciliğini mübadele yetkileriyle açıklarken Bowbrick ve Goswami üretim istatistiklerinin kullanımını eleştirmiştir. Tauger bitki hastalığı ve ürün açığına daha fazla ağırlık vermiş, İslam uzun dönemli tarımsal kırılmanın kısa dönemli yetki kaybıyla birlikte ele alınmasını önermiştir. Bu tartışma, arz ile erişimin birbirini dışlayan değil tamamlayan sorular olduğunu göstermektedir (Bowbrick, 1986; İslam, 2007;

Sen, 1981; Tauger, 2003).

Greenough piyasa müdahalesi ve toplumsal çözülmeye, Bose savaşın küçük üretici ekonomisini bozmasına, Janam Mukherjee ise mahrum bırakma uygulamaları ile sömürge şiddetinin yapısal bağlantısına odaklanmıştır. Bu çalışmalar kıtlığı Churchill'in tek kararından çok Bengal'in uzun dönemli toplumsal ve ekonomik dönüşümü içinde konumlandırır (Bose, 1990; Greenough, 1982; Mukherjee, 2015).

Madhusree Mukerjee Churchill ve Londra'nın sorumluluğuna en fazla ağırlığı verir. Çalışmanın güçlü yanı gemi ve tahıl tahsisini imparatorluk ölçeğinde görünür kılması; sınırlılığı kişisel görüşlerle bütün idari kararlar arasında fazla doğrudan bağ kurma riskidir. Tauger ve Roy ise lojistik, ürün ve devlet kapasitesi kısıtlarını vurgulayarak kasıt yorumunu sınırlar (Mukerjee, 2010; Roy, 2016; Tauger, 2009).

Ó Gráda daha dengeli bir sentez sunar: gerçek bir arz daralması, ulaşım ve fiyat bozulmasıyla birleşmiş; geç müdahale krizin ölümcüllüğünü artırmıştır. Bu yaklaşım ne Churchill'i bütün kıtlığın tek faili sayar ne de savaş zorunluluğuyla Britanya hükûmetini sorumluluktan çıkarır. Niyet, nedensel katkı ve önlenabilir ölüm sorumluluğu ayrı düzlemlerde değerlendirilmelidir (Ó Gráda, 2009, 2010; Simonow, 2020).

Görüş ayrılıklarının bir bölümü farklı kanıt türlerinden kaynaklanır. Ürün tahminleri ekolojik şokun büyüklüğünü, fiyat ve ücret serileri erişim kaybını, demografik kayıtlar ölümün zaman ve yer dağılımını, kabine belgeleri ise karar seçeneklerini gösterir. Bir kanıt türünün cevaplayamadığı soruyu yok saymak, açıklamayı gereksiz biçimde tek nedene indirger. Literatürdeki bu yaklaşım çeşitliliği, araştırmacıların aynı olaya bakmasına karşın farklı nedensellik aşamalarını ölçtüğünü ortaya koymaktadır (Famine Inquiry Commission, 1945; Goswami, 1990; Maharatna, 1994; Mansergh ve Lumby, 1973).

Nedensellik ile sorumluluk da aynı ölçütle kurulmaz. Bir kasırga ürün kaybının fiziksel nedeni olabilir fakat yardımın gecikmesinden sorumlu bir fail değildir; bir kabine ilk ürün kaybını yaratmamış olabilir fakat karar yetkisi nedeniyle sonraki ölümlerin önlenebilirliğinde pay sahibi olabilir. Bu ayrım, doğal ve insan yapımı kıtlık ikiliğinin ötesinde tetikleyici, aracı mekanizma, koruyucu kapasite ve karar sorumluluğunu ayrı katmanlarda incelemeyi sağlar (Blaikie vd., 2004; Ó Gráda, 2009; Roy, 2016).

Bu çalışmada incelenen yayımlanmış belgeler, Bengal nüfusunu yok etmeyi amaçlayan açık bir hükûmet emri ortaya koymamaktadır; bu nedenle hukuki anlamda kasıtlı imha sonucuna ulaşmak ek ve doğrudan kanıt gerektirir. Buna karşılık bilinen açlık karşısında askerî önceliklerin sürdürülmesi, ithalatın gecikmesi ve kırsal nüfusun koruma dışında kalması belgelenmiştir. İmha niyetinin bu kaynaklarda gösterilememesi ağır ihmal, kayıtsızlık ve emperyal önceliklendirme sorumluluğunu ortadan kaldırmaz (Mansergh ve Lumby, 1973; Mukerjee, 2010; Mukherjee, 2015).

En savunulabilir sentez, çok nedenliliği sorumluluğu dağıtan bir mazeret olarak kullanmamaktır. Ürün kaybı, enflasyon, ulaşım kısıtı ve yönetsel gecikme birlikte etkili olmuş; fakat her aktör bu süreçler üzerinde eşit karar gücüne sahip olmamıştır. Çevresel tehlike ile insan kararını aynı nedensellik zincirine yerleştirmek, güçlü aktörlerin seçebileceği alternatifleri ve kırılgan nüfusun seçeneksizliğini görünür kılar. Siyasi coğrafyanın katkısı, "kaç neden vardı?" sorusunu "hangi ölçekte kim, hangi kaynak ve risk

akışını değiştirebildi?" sorusuyla tamamlamaktır (Mukerjee, 2010; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2009).

6. Tartışma

6.1. Kıtlığın Temel Nedeni

Kıtlığın en kapsayıcı temel nedeni, gıda üretimi ve dolaşımındaki şokların sömürge savaş rejimi altında eşitsiz bir erişim krizine dönüştürülmesidir. Kasırğa ve hastalık üretimi azaltmış, savaş enflasyonu fiyatları yükseltmiş, ulaşım bozulması pazarları parçalamış ve seçici dağıtım kırsal nüfusu koruma dışında bırakmıştır. Hiçbir süreç tek başına milyonlarca insanın neden öldüğünü açıklayamaz (Greenough, 1982; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2009; Sen, 1981).

Üretim kaybı krizin tetikleyicisi, mübadele yetkilerinin çöküşü ise toplumsal seçiciliğin mekanizmasıdır. Tarım işçisinin ücreti, balıkçının teknesi ve küçük çiftçinin ürünü yeterli pirince çevrilemediğinde toplam arz tartışmasından bağımsız olarak açlık oluşmuştur. Arz ve erişim bu nedenle rakip değil nedensellik zincirinin tamamlayıcı bileşenleridir (Osmani, 1993; Sen, 1981; Tauger, 2003).

“Temel neden” sorusu, analiz ölçeği belirtilmeden tek bir yanıt üretmez. Tarla ölçeğinde hastalık ve fırtına ürün kaybını; hane ölçeğinde ücret-pirinç oranı ve varlık kaybı açlığı; imparatorluk ölçeğinde gemi tahsisi ve askerî öncelik geciken müdahaleyi açıklar. Bu düzeylerden biri diğerlerini hükümsüz kılmaz. En kapsayıcı açıklama, başlangıçtaki üretim ve stok şoklarının eşitsiz mülkiyet, piyasa ve devlet koruması aracılığıyla kitlesel ölüme çevrilmesidir (Blaikie vd., 2004; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2009).

6.2. Tek Neden Açıklamasının Yetersizliği

Doğal afet açıklaması Bengal’in neden benzer çevresel tehlikelerin tamamında kitlesel kıtlık yaşamadığını açıklayamaz. Yalnızca insan yapımı kıtlık ifadesi ise gerçek ürün ve lojistik kayıplarını görünmez kılabilir. Çevresel tehlike, piyasa, ulaşım ve devlet aynı süreç içinde birbirini güçlendirmiştir (Blaikie vd., 2004; Roy, 2016; Tauger, 2003).

Benzer biçimde bütün sorumluluğu Churchill’e yüklemek yerel yönetim ve sınıf ilişkilerini ihmal eder; gemi kıtlığıyla bütün kararları zorunlu saymak da Savaş Kabinesi’nin siyasal tercihlerini gizler. Sorumluluk çok katmanlıdır, ancak karar yetkisine göre eşit değildir. Londra’nın dış kaynaklar üzerindeki gücü, geciken yardım bakımından daha ağır sorumluluk yaratmıştır (Mukerjee, 2010; Ó Gráda, 2009; Simonow, 2020).

Tek nedenli modeller geri beslemeleri de gözden kaçırır. Fiyat artışı stok tutmayı teşvik etmiş, stok azalması yeni fiyat artışı beklentisi üretmiş; varlık satışı kısa süreli tüketim sağlarken sonraki üretim kapasitesini düşürmüştür; göç yardım erişimini artırabilse de hastalık maruziyetini büyütüştür. Bu karşılıklı etkiler, doğrusal bir “şok-sonuç” anlatısından daha uygun bir afet sistemi yaklaşımı gerektirir (Greenough, 1982; Maharatna, 1996; Sen, 1981).

6.3. Coğrafyanın Yeniden Yorumu

Coğrafi yaklaşım, kıtlığı Bengal sınırları içindeki bir gıda açığı sorunundan Burma, Hint Okyanusu, Kalküta ve kırsal pazarları bağlayan çok ölçekli bir akış krizine doğru

yeniden yorumlamayı sağlar. Üretim, fiyat, göç ve ölüm desenleri ulaşım ağları ve siyasal sınırlarla birlikte değerlendirildiğinde afetin homojen olmadığı görülür (Bayly ve Harper, 2005; Mukherjee, 2015; Ó Gráda, 2010).

Ulaşım afet sonrasında yardım taşıyan ikincil unsur değil, gıda güvenliğinin kurucu bileşenidir. Tekne ve demiryolu erişimi üreticinin pazara, işçinin gelire ve yardımın köye ulaşmasını belirlemiştir. Bengal Kıtılığı bu nedenle gıda kadar bağlantısallık ve ağ kırılabilirliği krizidir (Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Sen, 1981).

Bu yeniden yorum, mekânsal birimlerin dikkatle seçilmesini gerektirir. Eyalet ortalamaları yerel ürün kaybını ve pazar yalıtılmışlığını; yalnızca Kalküta verileri kırsal ölüm ve göçün çıkış koşullarını; yalnızca ilçe ölüm kaydı ise hareketli nüfusun gerçek maruziyet yerini gizleyebilir. Coğrafya, veriyi haritaya yerleştirmenin ötesinde, her göstergenin üretildiği idari sınır ve ağ ilişkisini sorgular (Famine Inquiry Commission, 1945; Maharatna, 1993, 1994; Mukherjee, 2015).

6.4. Politik Ekolojinin Yorumu

Politik ekoloji, kırılabilirliğin yalnızca delta alanının fiziksel özelliklerinden değil, arazi, tekne, stok ve korumaya eşitsiz erişimden doğduğunu gösterir. Mahrum bırakma politikası, çevreye uyum araçlarını askerî güvenlik adına zayıflatmış ve küresel savaşın maliyetinin bir bölümünü yerel hanelere aktarmıştır (Blaikie vd., 2004; Mallik, 2023; Watts, 1983).

Watts ve Bohle'nin "kırılabilirlik mekânı" yaklaşımı, Bengal'deki açlığı maruziyet, baş etme kapasitesi ve toparlanma potansiyelinin kesişiminde değerlendirmeye imkân verir. Kıyı köyleri kasırga ve gelgit taşkınına daha fazla maruz kalmış; tarım işçileri, balıkçılar ve kayıkçılar varlık, stok ve siyasal temsil eksikliği nedeniyle daha düşük baş etme kapasitesine sahip olmuş; ulaşım kısıtları ile geciken yardım da toparlanmayı sınırlandırmıştır. Böylece aynı çevresel şokun ölümcüllüğü, toplumsal konum ve ağ erişimi tarafından mekânsal olarak farklılaştırılmıştır (Blaikie vd., 2004; Mukherjee, 2015; Watts ve Bohle, 1993).

Biyopolitik açıdan savaş için gerekli nüfus korunurken kırsal yoksullar öngörülebilir riske bırakılmıştır. Bu doğrudan imha emrinden farklıdır; fakat yaşam olanaklarının stratejik faydaya göre dağıtıldığını gösterir. Kıtılık, gıda ve sağlık üzerindeki seçici devlet korumasının mekânsal sonucudur (Foucault, 2007; Mallik, 2023; Mukherjee, 2015).

Politik ekoloji ayrıca "doğal afet" ifadesinin sorumluluk üzerindeki etkisini sorgular. Kasırga veya mantar hastalığı fiziksel olarak doğal-biyolojik süreçlerdir; fakat kimin stok tutabildiği, teknesini kullanabildiği, pazara eriştiği ve yardım aldığı siyasal-ekonomik ilişkilerce belirlenmiştir. Doğal tehlikeyi kabul etmek, toplumsal olarak üretilmiş kırılabilirliği inkâr etmeyi gerektirmez. Tersine, etkili risk azaltma tehlike olasılığı ile kaynak ve temsil eşitsizliğini birlikte ele alır (Blaikie vd., 2004; Mallik, 2023; Watts, 1983).

6.5. Modern Afet Yönetimi İçin Dersler

Erken uyarı yalnızca ürün miktarını değil fiyat, reel ücret, hane varlık satışı, göç, hastalık ve pazar erişimini izlemelidir. Çoklu tehlikeler tek tek değil, karşılıklı etkileşimleri içinde değerlendirilmelidir. Toplam üretim kabul edilebilir görünürken belirli mesleklerin gıda erişimi çökebilir (Blaikie vd., 2004; Sen, 1981; United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNISDR], 2015).

Güvenlik amacıyla ulaşım veya stoklara müdahale edildiğinde ikame ağ, geçim tazminatı ve yardım güzergâhı önceden kurulmalıdır. Kritik kent ve sektörlerin korunması kırsal nüfusun asgari gıda hakkını ortadan kaldırmamalıdır. Gıda, ulaşım, halk sağlığı ve sosyal koruma aynı bölgesel plan içinde bütünleştirilmelidir (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; UNISDR, 2015).

Modern erken uyarı sistemleri eşik değerlerin yanı sıra bileşik göstergeler kullanılmalıdır. Ürün tahmini tek başına normal görünürken reel ücret, pazar erişimi veya hane varlık satışı hızla bozulabilir; buna karşılık yerel ürün kaybı dış tedarik ve sosyal korumayla kıtlığa dönüşmeden sınırlandırılabilir. İlçe ölçeğinde fiyat-ücret oranı, ulaşım süresi, yardım kapsamı, akut yetersiz beslenme ve bulaşıcı hastalık göstergelerinin birlikte izlenmesi hem yanlış güveni hem geç müdahaleyi azaltır (FAO, 2008; Sen, 1981; UNISDR, 2015).

Şeffaf veri, bağımsız basın ve hesap verebilirlik teknik kapasite kadar önemlidir. Bengal’de kıtlığın geç tanınması ve kırsal ölümlerin görünmezliği müdahaleyi geciktirmiştir. Afet başarısı tahılın limana ulaşmasıyla değil, kırılğan haneye zamanında ve satın alınabilir biçimde ulaşmasıyla ölçülmelidir (Roy, 2016; Sen, 1981; Simonow, 2020).

Son olarak, güvenlik politikaları insani etki değerlendirmesine tabi tutulmalıdır. Hareket kısıtı, araç müsadere veya stratejik stok düzenlemesi uygulanacaksa bölgesel gıda akışı, sağlık erişimi ve geçim geliri üzerindeki sonuçlar önceden modellenmeli; bağımsız denetim ve süreli gözden geçirme mekanizmaları kurulmalıdır. Bengal örneği, askerî olarak rasyonel görülen bir tedbirin ikame, tazminat ve sivil izleme olmadan uygulanması hâlinde afet müdahalesinin kendi altyapısını zayıflatabileceğini göstermektedir (Famine Inquiry Commission, 1945; Mukherjee, 2015; UNISDR, 2015).

7. Sonuç

Bu çalışma, 1943 Bengal Kıtlığı’nın tek bir çevresel tehlikenin, ürün kaybının veya yönetsel kararın doğrudan sonucu olarak açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Kıtlık; çevresel ve biyolojik üretim şoklarının savaş ekonomisi, piyasa bozulması, ulaşım kısıtlamaları, eşitsiz kaynak tahsisi ve yetersiz müdahale kapasitesiyle birleşmesi sonucunda ortaya çıkan çok ölçekli bir krizdir. Dolayısıyla temel araştırma sorusuna verilebilecek yanıt, Bengal’deki kitlesel açlığın yalnızca gıda miktarındaki azalmadan değil, mevcut gıdanın farklı toplumsal gruplar ve bölgeler arasında nasıl dolaştığı, fiyatlandırıldığı ve dağıtıldığıyla ilgili eşitsizliklerden kaynaklandığıdır. Fiziki coğrafya başlangıçtaki maruziyeti, ekonomik ve beşerî coğrafya açlığın toplumsal dağılımını, siyasi coğrafya ise kaynak ve güvenlik kararlarının hangi ölçeklerde alındığını açıklamaktadır.

Fiziki coğrafya bakımından 16 Ekim 1942 Midnapore Kasırgası, taşkınlar ve kahverengi leke hastalığı, 1942 aman mahsulü ile kıyı bölgelerindeki stok ve geçim kaynakları üzerinde gerçek fakat mekânsal olarak farklılaşmış baskılar meydana getirmiştir. Kasırga özellikle Midnapore ve 24 Parganas çevresinde ürün, tahıl stoku, hayvan ve ulaşım altyapısını etkilemiş; kahverengi leke hastalığı ise bazı pirinç üretim alanlarında verim ve kalite kaybını artırmıştır. Buna karşılık çevresel ve biyolojik şokların Bengal’in tamamındaki ölüm ölçeğini tek başına açıklamadığı görülmektedir. Ürün kaybının büyüklüğü konusunda Sen, Bowbrick, Goswami ve Tauger arasında süren tartışma da bu

nedenle tek bir rakama indirgenmemiştir.

Ekonomik coğrafya açısından kıtlığın toplumsal seçiciliğini açıklayan temel mekanizma, mübadele yetkilerinin çöküşüdür. Ürün ve stok kaybı başlangıçtaki arz baskısını artırmış; savaş enflasyonu, pirinç fiyatlarındaki yükseliş, kırsal ücretlerin geride kalması ve geçim varlıklarının değer kaybetmesi bu baskının yükünü satın alma gücü en düşük gruplara aktarmıştır. Tarım işçileri emeklerini, balıkçılar ürün ve teknelerini, kayıkçılar taşıma hizmetlerini, küçük üreticiler ise arazi ve mahsullerini yeterli miktarda gıdaya dönüştüremez hâle gelmiştir. Bu nedenle piyasada veya eyalet genelinde belirli miktarda gıda bulunması, bütün hanelerin bu gıdaya erişebildiği anlamına gelmemiştir. Sen'in mübadele yetkileri yaklaşımı açlığın mesleki ve sınıfsal dağılımını açıklarken Goswami, Bowbrick ve Tauger'in arz eleştirileri başlangıçtaki fiziksel ürün kaybının bütünüyle dışlanamayacağını göstermektedir. Bu yaklaşımlar birbirini geçersiz kılan açıklamalar olarak değil, kıtlık sürecinin farklı aşamalarını inceleyen tamamlayıcı çerçeveler olarak değerlendirilmelidir.

Siyasi coğrafya ve jeopolitik bakımından Burma'nın Japonya tarafından işgali, Bengal'in Britanya İmparatorluğu içindeki konumunu köklü biçimde değiştirmiştir. Burma'dan gelen pirinç akışının kesilmesi dış tedarik seçeneklerini daraltmış ve piyasa beklentilerini bozmuş; Bengal'i aynı zamanda Japon ilerleyişine karşı savunulması gereken bir cephe gerisi ve askerî lojistik alanına dönüştürmüştür. Kalküta Limanı, savaş sanayileri, demiryolları ve Assam bağlantıları askerî öncelik kazanırken kırsal ulaşım ve gıda dolaşımı üzerindeki baskı artmıştır. Bu nedenle kıtlık yalnızca Bengal içindeki üretim ve tüketim ilişkileriyle değil, Burma, Hint Okyanusu, Yeni Delhi ve Londra'yı birbirine bağlayan savaş coğrafyasıyla birlikte açıklanmalıdır.

Teknelerin ve pirincin düşman kullanımından çıkarılmasına yönelik mahrum bırakma uygulamaları, askerî güvenlik kararlarının delta içindeki ulaşım ve geçim sistemleri üzerindeki etkisini somutlaştırmaktadır. Teknelerin tamamının imha edildiği yönündeki genelleme doğru değildir; ancak teknelerin askerî kullanıma alınması, batırılması, kabul istasyonlarına götürülmesi veya yerel çalışma alanlarından ayrılması, nehir ulaşımına bağımlı bölgelerdeki işlevsel taşıma kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. Kısıtlamaların Haziran 1943'te kaldırılması da teknelerin aynı anda eski sahiplerine, güzergâhlarına ve ekonomik işlevlerine döndüğü anlamına gelmemiştir. Pirincin düşman kullanımından çıkarılması uygulaması ise "fazla" kabul edilen stokların kıyı ilçelerinden çıkarılması yoluyla yerel tamponları ve piyasa güvenliğini zayıflatmıştır. Bu politikalar tek başına kıtlığın nedeni değildir; fakat yeterli ikame ulaşım, geçim desteği ve etkili tazminat sağlanmadan uygulanmaları mevcut kırılabilirliği artırmıştır. Böylece küresel savaşın güvenlik maliyetleri mekânsal olarak balıkçılara, kayıkçılara, küçük üreticilere ve kıyı hanelerine aktarılmıştır.

Kalküta'nın askerî üretim ve yönetim merkezi olarak önceliklendirilmesi, kıtlığın kent-kır arasındaki eşitsizliğini belirginleştirmiştir. Kentteki savaş sanayisi işçileri ve öncelikli gruplar sübvansiyonlu dağıtım kanallarıyla görece korunurken kırsal yoksullar yükselen fiyatlar, azalan gelirler ve bozulan ulaşım koşulları karşısında daha savunmasız kalmıştır. Kırsal haneler önce tüketimlerini azaltmış, borçlanmış ve geçim varlıklarını satmış; bu olanakların tükenmesiyle ilçe merkezlerine, demiryolu istasyonlarına ve

Kalküta'ya yönelmiştir. Kalküta böylece korunan stratejik nüfus ile yardım arayan kırsal göçmenlerin aynı mekânda karşılaştığı bir eşitsizlik düğümüne dönüşmüştür. Bu durum, kıtlığın yalnızca gıda üretimindeki bir sorun olmadığını; koruma, dağıtım ve hareketlilik olanaklarının kent ile kır arasında eşitsiz paylaşılmasıyla derinleşen mekânsal bir adaletsizlik olduğunu göstermektedir.

Beşerî coğrafya ve epidemiyoloji açısından kitlesel ölüm doğrudan açlıkla sınırlı kalmamıştır. Yetersiz beslenme bağışıklığı zayıflatmış; göç, kalabalık barınma koşulları, sağlıklı su, yetersiz sanitasyon ve tıbbi hizmetlere sınırlı erişim sıtma, kolera ve çiçek hastalığı gibi hastalıkların ölümcüllüğünü artırmıştır. Ölüm tahminleri yöntem ve dönem aralığına göre yaklaşık 1,5 milyondan 3,5-3,8 milyona kadar değişmektedir; Dyson ve Maharatna'nın yaklaşık 2,1 milyonluk aşırı ölüm tahmini bu aralık içindeki önemli demografik değerlendirmelerden biridir. Bu nedenle ölüm sayısı tek ve kesin bir değer olarak değil, yöntemsel belirsizliği açıkça belirtilen bir tahminler kümesi olarak ele alınmalıdır (Dyson ve Maharatna, 1991; Famine Inquiry Commission, 1945; Greenough, 1982; Maharatna, 1994, 1996).

Siyasi sorumluluk Bengal yönetimi, Hindistan Hükûmeti ve Londra arasında çok katmanlı fakat karar yetkisi bakımından eşitsiz biçimde dağılmıştır. Bengal yönetiminin fiyat denetimi, satın alma, dağıtım ve yardım uygulamalarındaki başarısızlıkları krizi ağırlaştırmış; eyaletler arası ticaret engelleri iç tahıl hareketini parçalamıştır. Hindistan Hükûmeti'nin koordinasyon sorunları ve Kalküta merkezli öncelikleri kırsal bölgelerin korunmasını sınırlamıştır. Savaş Kabinesi başlangıçtaki kasırga ve ürün hastalığı gibi şokları yaratmamış olsa da kitlesel açlığın boyutu bilindikten sonra yeterli ve zamanında dış yardım sağlanması konusunda geç ve sınırlı kararlar vermiştir. Mevcut kanıtlar bu kararların kaç ek ölüme yol açtığını kesin olarak hesaplamaya izin vermemektedir; buna karşılık geciken ve yetersiz ithalatın krizi hafifletme kapasitesini daralttığı söylenebilir. Dolayısıyla sorumluluğu yalnızca Churchill'e veya tek bir kuruma yüklemek kadar, savaşı değiştirilemez bir teknik zorunluluk gibi göstererek siyasal tercihleri görünmez kılmak da yetersizdir.

Çalışmanın katkısı yeni bir kuram, özgün CBS çözümlemesi veya yeni bir demografik veri seti üretmekten ziyade, mevcut literatürü siyasi coğrafya ve politik ekoloji ekseninde bütünleştirici bir okumaya tabi tutmasıdır. Mübadele yetkileri yaklaşımı gıdaya ekonomik erişimin nasıl kaybedildiğini; politik ekoloji çevresel şokların mülkiyet, emek ve iktidar ilişkileri içinde nasıl farklı sonuçlar ürettiğini; ağ coğrafyası tekne, demiryolu, pazar ve liman bağlantılarındaki bozulmanın yerel erişimi nasıl değiştirdiğini açıklamaktadır. Biyopolitik yaklaşım ise savaş açısından stratejik kabul edilen nüfuslarla kırsal yoksullar arasında oluşan seçici koruma düzenini görünür kılmaktadır. Din, kast ve toplumsal cinsiyet boyutları da bu seçiciliğin yalnızca meslek ve sınıfla sınırlı olmadığını; yardım, koruma ve hane içi kaynaklara erişimin farklı toplumsal konumlar tarafından biçimlendirildiğini göstermektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma özgün bir coğrafi bilgi sistemi veri seti veya yeni bir demografik tahmin üretmemekte; yayımlanmış birincil belgeler ile ikincil literatürün tarihsel-coğrafi sentezine dayanmaktadır. İlçe ölçeğindeki üretim, fiyat, ücret, göç ve ölüm verilerinin farklı tarihlerde ve yöntemlerle toplanmış olması, bu

göstergelerin doğrudan karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Resmî kayıtların kurumsal bakış açısı, kırsal ölüm kayıtlarının eksikliği ve göçmenlerin sayım dışında kalması da kesin nedensel ağırlıkların belirlenmesini sınırlandırmaktadır. Gelecekteki araştırmalarda tarihsel ilçe sınırlarının ortak bir mekânsal tabanda uyumlaştırılması; kasırga alanı, mahrum bırakma bölgeleri, ulaşım ağları, fiyat-ücret oranları, yardım merkezleri ve aşırı ölüm verilerinin aynı çözünürlükte karşılaştırılması gerekmektedir. Arşiv belgelerinin yerel gazeteler, hane araştırmaları ve sözlü tarih kayıtlarıyla birlikte kullanılması, resmî yönetim coğrafyası ile kıtlığın gündelik deneyimi arasındaki boşluğu azaltacaktır.

Bengal Kıtılığı'nın afet yönetimi açısından temel dersi, erken uyarının yalnızca toplam ürün miktarına dayandırılmayacağıdır. Ürün tahminlerinin fiyat, reel ücret, hane borçluluğu, varlık satışları, göç, hastalık ve ulaşım sürekliliği göstergeleriyle birlikte izlenmesi gerekir. Güvenlik amacıyla ulaşım veya kaynak kısıtlaması uygulanacaksa yerel geçim işlevleri önceden belirlenmeli; tazminatın yanında işlevsel ikame ulaşım ve bağımsız insani etki izlemesi sağlanmalıdır. Kentsel merkezlerin ve kritik sektörlerin korunması, kırsal nüfusun asgari gıda ve sağlık güvencesinden mahrum bırakılması pahasına yürütülmemelidir. Lojistik başarı limana veya merkezî depoya ulaşan tahıl miktarıyla değil, gıdanın uygun fiyatla son kullanıcıya ulaşması ve kitlesel yoksunluğu önlemesiyle ölçülmelidir.

Sonuç olarak 1943 Bengal Kıtılığı, çevresel şokların kendiliğinden kitlesel afete dönüştüğünü; bu dönüşümün piyasa, ulaşım, savaş, yönetim ve iktidar ilişkileri aracılığıyla gerçekleştiğini gösteren tarihsel bir örnektir. Coğrafi yaklaşımın temel katkısı nedenleri tek bir hiyerarşiye yerleştirmek değil, farklı ölçeklerde alınan kararların risk ve kaynak akışlarını nasıl yeniden dağıttığını açıklamaktır. Bengal deneyimi, askerî veya ulusal güvenlik adına alınan mekânsal kararların geçim, hareketlilik, gıda erişimi ve halk sağlığı üzerindeki etkileri hesaba katılmadığında güvenlik politikasının kendisinin afet üretme kapasitesi kazanabileceğini göstermektedir. Bu nedenle kıtlığın en açıklayıcı yorumu, çevresel tehlike ile siyasal sorumluluğu birbirinin alternatifi olarak görmek yerine, doğal ve biyolojik şokların sömürge savaş düzeni altında toplumsal olarak seçici bir açlık ve ölüm krizine nasıl dönüştürüldüğünü birlikte incelemektir.

KAYNAKÇA

- Akter, J., Sarker, M. H., Popescu, I., & Roelvink, D. (2016). Evolution of the Bengal Delta and its prevailing processes. *Journal of Coastal Research*, 32(5), 1212–1226. <https://doi.org/10.2112/JCOASTRES-D-14-00232.1>
- Barnwal, M. K., Kotasthane, A., Magculia, N., Mukherjee, P. K., Savary, S., Sharma, A. K., Singh, H. B., Singh, U. S., Sparks, A. H., Variar, M., & Zaidi, N. (2013). A review on crop losses, epidemiology and disease management of rice brown spot to identify research priorities and knowledge gaps. *European Journal of Plant Pathology*, 136, 443–457. <https://doi.org/10.1007/s10658-013-0195-6>
- Bayly, C. A., & Harper, T. N. (2005). *Forgotten armies: The fall of British Asia, 1941–1945*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Bhatia, B. M. (1991). *Famines in India: A study in some aspects of the economic history of India with special reference to food problem, 1860–1990* (3rd rev. ed.). Konark Publishers.

- Bhattacharyya, D. (2018). *Empire and ecology in the Bengal Delta: The making of Calcutta*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108348867>
- Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I., & Wisner, B. (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters* (2nd ed.). Routledge.
- Bose, S. (1990). Starvation amidst plenty: The making of famine in Bengal, Honan and Tonkin, 1942–45. *Modern Asian Studies*, 24(4), 699–727. <https://doi.org/10.1017/S0026749X00010556>
- Bowbrick, P. (1986). The causes of famine: A refutation of Professor Sen's theory. *Food Policy*, 11(2), 105–124. [https://doi.org/10.1016/0306-9192\(86\)90059-X](https://doi.org/10.1016/0306-9192(86)90059-X)
- Bowbrick, P. (2024). Falsehoods and myths in famine research: The Bengal famine and Daoud. *Journal of International Development*, 36(6), 2513–2536. <https://doi.org/10.1002/jid.3635>
- Brennan, L. (1988). Government famine relief in Bengal, 1943. *The Journal of Asian Studies*, 47(3), 541–566. <https://doi.org/10.2307/2056974>
- Burgess, R., & Donaldson, D. (2010). Can openness mitigate the effects of weather shocks? Evidence from India's famine era. *American Economic Review*, 100(2), 449–453. <https://doi.org/10.1257/aer.100.2.449>
- Chakrabarti, N. K. (2001). Epidemiology and disease management of brown spot of rice in India. In S. Sreenivasaprasad & R. Johnson (Eds.), *Major fungal diseases of rice: Recent advances* (pp. 293–306). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-2157-8_21
- Collingham, L. (2012). *The taste of war: World War Two and the battle for food*. Penguin Books.
- Das, T. C. (1949). *Bengal famine (1943): As revealed in a survey of the destitutes in Calcutta*. University of Calcutta.
- Dyson, T. (2018). *A population history of India: From the first modern people to the present day*. Oxford University Press.
- Dyson, T., & Maharatna, A. (1991). Excess mortality during the Bengal famine: A re-evaluation. *The Indian Economic & Social History Review*, 28(3), 281–297. <https://doi.org/10.1177/001946469102800303>
- Famine Inquiry Commission. (1945). *Report on Bengal*. Manager of Publications, Government of India.
- Food and Agriculture Organization. (2008). *An introduction to the basic concepts of food security*. <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/al936e>
- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978* (M. Senellart, Ed.; G. Burchell, Trans.). Palgrave Macmillan.
- Goswami, O. (1990). The Bengal famine of 1943: Re-examining the data. *The Indian Economic & Social History Review*, 27(4), 445–463. <https://doi.org/10.1177/001946469002700403>

- Greenough, P. R. (1982). *Prosperity and misery in modern Bengal: The famine of 1943–1944*. Oxford University Press.
- Günarşlan, H. (2019). İngiliz kolonisi Bengal'de kıtlıklar. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 197–216. <https://doi.org/10.34189/asyam.3.2.002>
- Günarşlan, H. (2020). İngiliz sömürge döneminde Hindistan'da yaşanan kıtlıklar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 9(2), 203–225. <https://doi.org/10.26650/jes.2020.014>
- Hussain, S., Zhang, J., Zhong, C., Zhu, L., Cao, X., Yu, S., Bohr, J. A., Hu, J., & Jin, Q. (2017). Effects of salt stress on rice growth, development characteristics, and the regulating ways: A review. *Journal of Integrative Agriculture*, 16(11), 2357–2374. [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(16\)61608-8](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(16)61608-8)
- Iqbal, I. (2010). *The Bengal Delta: Ecology, state and social change, 1840–1943*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230289819>
- Islam, M. M. (2007). The Great Bengal Famine and the question of FAD yet again. *Modern Asian Studies*, 41(2), 421–440. <https://doi.org/10.1017/S0026749X06002435>
- İşsever, M. R. (2026). Ann Data öyküsünde Bengâl kıtlığı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 59, 132–139. <https://doi.org/10.52642/susbed.1777131>
- Lipton, M. (1977). *Why poor people stay poor: Urban bias in world development*. Harvard University Press.
- Mahalanobis, P. C., Mukherjea, R., & Ghosh, A. (1946). A sample survey of after-effects of the Bengal famine of 1943. *Sankhyā*, 7(4), 337–400.
- Maharatna, A. (1993). Malaria ecology, relief provision and regional variation in mortality during the Bengal famine of 1943–44. *South Asia Research*, 13(1), 1–26. <https://doi.org/10.1177/026272809301300101>
- Maharatna, A. (1994). The demography of the Bengal famine of 1943–44: A detailed study. *The Indian Economic & Social History Review*, 31(2), 169–215. <https://doi.org/10.1177/001946469403100203>
- Maharatna, A. (1996). *The demography of famines: An Indian historical perspective*. Oxford University Press.
- Mallik, S. (2023). Colonial biopolitics and the Great Bengal Famine of 1943. *GeoJournal*, 88(3), 3205–3221. <https://doi.org/10.1007/s10708-022-10803-4>
- Manamgoda, D. S., Cai, L., McKenzie, E. H. C., Crous, P. W., Madrid, H., Chukeatirote, E., Shivas, R. G., Tan, Y. P., & Hyde, K. D. (2012). A phylogenetic and taxonomic re-evaluation of the *Bipolaris-Cochliobolus-Curvularia* complex. *Fungal Diversity*, 56(1), 131–144. <https://doi.org/10.1007/s13225-012-0189-2>
- Mansergh, N., & Lumby, E. W. R. (Eds.). (1973). *The transfer of power, 1942–7: Vol. 4. The Bengal famine and the new viceroyalty, 15 June 1943–31 August 1944*. Her Majesty's Stationery Office.
- Mukerjee, M. (2010). *Churchill's secret war: The British Empire and the ravaging of India during World War II*. Basic Books.

- Mukherjee, J. (2015). *Hungry Bengal: War, famine and the end of empire*. Oxford University Press.
- Newell, C. R. (1995). *Burma, 1942* (U.S. Army Campaigns of World War II, CMH Publication 72-21). U.S. Army Center of Military History.
- Ó Gráda, C. (2008). The ripple that drowns? Twentieth-century famines in China and India as economic history. *The Economic History Review*, 61(S1), 5–37. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2008.00435.x>
- Ó Gráda, C. (2009). *Famine: A short history*. Princeton University Press.
- Ó Gráda, C. (2010). "Sufficiency and sufficiency and sufficiency": Revisiting the Bengal famine of 1943–44 (UCD Centre for Economic Research Working Paper No. WP10/21). University College Dublin. https://www.ucd.ie/economics/t4media/WP10_21.pdf
- Osmani, S. R. (1993). *The entitlement approach to famine: An assessment* (WIDER Working Paper No. 107). United Nations University World Institute for Development Economics Research. <https://www.wider.unu.edu/publication/entitlement-approach-famine>
- Ou, S. H. (1985). *Rice diseases* (2nd ed.). Commonwealth Mycological Institute.
- Padmanabhan, S. Y. (1973). The Great Bengal famine. *Annual Review of Phytopathology*, 11, 11–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.py.11.090173.000303>
- Purkait, P., Kumar, N., Sahani, R., & Mukherjee, S. (2020). Major famines in India during British rule: A referral map. *Anthropos India*, 6, 61–66.
- Ravallion, M. (1997). Famines and economics. *Journal of Economic Literature*, 35(3), 1205–1242.
- Romanus, C. F., & Sunderland, R. (1953). *Stilwell's mission to China*. Office of the Chief of Military History, Department of the Army. <https://history.army.mil/portals/143/Images/Publications/catalog/9-1.pdf>
- Roy, T. (2012). *Natural disasters and Indian history*. Oxford University Press.
- Roy, T. (2016). *Were Indian famines "natural" or "manmade"?* (Economic History Working Paper No. 243/2016). London School of Economics and Political Science. <https://www.lse.ac.uk/asset-library/information/wp243.pdf>
- Sarkar, A. (2020). Fed by famine: The Hindu Mahasabha's politics of religion, caste, and relief in response to the Great Bengal Famine, 1943–1944. *Modern Asian Studies*, 54(6), 2022–2086. <https://doi.org/10.1017/S0026749X19000192>
- Savary, S., Ficke, A., Aubertot, J.-N., & Hollier, C. (2012). Crop losses due to diseases and their implications for global food production losses and food security. *Food Security*, 4(4), 519–537. <https://doi.org/10.1007/s12571-012-0200-5>
- Sen, A. (1976). Famines as failures of exchange entitlements. *Economic and Political Weekly*, 11(31/33), 1273–1280.
- Sen, A. (1977). Starvation and exchange entitlements: A general approach and its

- application to the Great Bengal famine. *Cambridge Journal of Economics*, 1(1), 33–59. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035349>
- Sen, A. (1981). *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*. Clarendon Press.
- Siegel, B. R. (2018). *Hungry nation: Food, famine, and the making of modern India*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108605397>
- Simonow, J. (2020). The Great Bengal Famine in Britain: Metropolitan campaigning for food relief and the end of empire, 1943–44. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 48(1), 168–197. <https://doi.org/10.1080/03086534.2019.1638622>
- Syvitski, J. P. M., Kettner, A. J., Overeem, I., Hutton, E. W. H., Hannon, M. T., Brakenridge, G. R., Day, J., Vörösmarty, C., Saito, Y., Giosan, L., & Nicholls, R. J. (2009). Sinking deltas due to human activities. *Nature Geoscience*, 2(10), 681–686. <https://doi.org/10.1038/ngeo629>
- Tauger, M. B. (2003). Entitlement, shortage and the 1943 Bengal famine: Another look. *The Journal of Peasant Studies*, 31(1), 45–72. <https://doi.org/10.1080/0306615031000169125>
- Tauger, M. B. (2009). The Indian famine crises of World War II. *The British Scholar*, 1(2), 166–196. <https://doi.org/10.3366/brs.2009.0004>
- Tinker, H. (1975). A forgotten long march: The Indian exodus from Burma, 1942. *Journal of Southeast Asian Studies*, 6(1), 1–15. <https://doi.org/10.1017/S0022463400017069>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2015). *Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030*. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>
- Watts, M. J. (1983). *Silent violence: Food, famine, and peasantry in northern Nigeria*. University of California Press.
- Watts, M. J., & Bohle, H. G. (1993). The space of vulnerability: The causal structure of hunger and famine. *Progress in Human Geography*, 17(1), 43–67. <https://doi.org/10.1177/030913259301700103>
- Wavell, A. P. (1973). *Wavell: The viceroy's journal* (P. Moon, Ed.). Oxford University Press.

İnternet Kaynakları

- URL-1: “Dead or Dying Children on a Calcutta Street”. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dead_or_dying_children_on_a_Calcutta_street_\(the_Statesman_22_August_1943\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dead_or_dying_children_on_a_Calcutta_street_(the_Statesman_22_August_1943).jpg) (Erişim Tarihi: 07.09.2026).

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent